

Mündəricat

Giriş.....	2
1 – ci Fəsil: Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial – iqtisadi inkişafa təsiri imkanları.	7
1. Maliyyə ehtiyatlarının məzmunu və mövcud vəziyyəti.	7
2. Maliyyə ehtiyatlarından istifadə və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin artırılması yolları.....	17
3. Dövlət maliyyə tənzimlənməsi və maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artırılmasının əsas amilləri.	22
2 – ci Fəsil: Maliyyə siyasətinin sosial – iqtisadi inkişafa təsiri.	30
1. Aparılan maliyyə siyasəti sosial iqtisadi inkişafı tənzimləyən başlıca amildir.	30
2. Azərbaycan respublikasında pul – kredit siyasəti və onun iqtisadi inkişafda rolu.....	39
3. Maliyyə siyasətində dövlətin prioritet vəzifələri	45
3 – cü Fəsil: Mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə ehtiyatları və maliyyə - büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri.....	51
1. Büdcə xərclərinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri və büdcə proqnozlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.....	51
2. Maliyyə nəzarəti və maliyyə nəzarətinin müasir dövrdə fəaliyyət prinsipləri.....	62
3. Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması şəraitində perspektiv maliyyə - büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri.....	70
Nəticə.....	80
İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı.....	84

Giriş

Mövzunun aktuallığı: İstehsal prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun həcmnin genişləndirilməsi nəticəsində ÜDM – in, milli gəlirin və son nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırır. Bu da cəmiyyə üzvlərinin tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə imkan verir. Öz növbəsində, yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə, onun həcmnin genişlənməsinə, ən başlıcası istehsalın səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də yazıb müdafiyyə təqdim etdiyimiz magistr dissertasiyasının mövzusu olduqca aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi maliyyə ehtiyatlarının sosial – iqtisadi inkişafa təsirini öyrənmək əsasında maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının, aparılan maliyyə siyasətinin sosial – iqtisadi inkişafa təsiri imkanlarını müəyyən etmək və obyektin əsas istiqamətlərini göstərməkdən ibarətdir. İşin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatın konkret vəzifələrinə aşağıdakı məsələlər daxil edilmiş və öz həllini tapmışdır:

- Maliyyə ehtiyatlarının məzmunu və mövcud vəziyyətinin tədqiqi;
- Maliyyə ehtiyatlarından istifadə və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin artırılması yollarının müəyyən edilməsi;
- Dövlət maliyyə tənzimlənməsi və maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasının əsas amillərinin araşdırılması;
- Maliyyə siyasətinin sosial – iqtisadi inkişafa təsirinin öyrənilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında pul – kredit siyasəti və onun iqtisadi – inkişafda rolunun müəyyən edilməsi;
- Maliyyə siyasətində dövlətin prioritet vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- Maliyyə nəzarəti və müasir dövrdə fəaliyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsi;

- Mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə ehtiyatları və maliyyə - bütçə siyasətinin əsas istiqamətlərinin tədqiqi.

Tədqiqata elmi yanaşma qarşıya qoyulan məqsəddən və bu məqsədə çatmaq üçün zəruri vəzifələrin yerinə yetirilməsindən asılı olaraq əldə edilmişdir. Problemin öyrənilməsi üçün tədqiqat obyektini maliyyə iqtisadi məsələləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisadçı alimlərin müvafiq məsələnin inkişafı probleminə həsr edilmiş elmi əsərlərdən, respublikanın müvafiq qanun və proqramlarından, prezident fərmanlara və hökumətin qərar və sərəncamlarından, habelə digər direktiv nə normativ sənədlərdən istifadə təşkil edir.

Magistr dissertasiyasının informasiya bazasını Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin "İnşaatin İqtisadiyyatı", "Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və menecmenti", "Biznesin təşkili və idarə olunması" kafedralarının elmi – praktiki işləri, Dövlət Memarlıq və Şəhərsalma Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları və s. Təşkil edir.

Tədqiqat işinin quruluşu girişdən, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin əsas məzmunu: Birinci fəsil "Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial – iqtisadi inkişafa təsiri imkanları" adlanır. Burada öncə maliyyə ehtiyatlarının məzmunu və mövcud vəziyyəti şərh olunur. Ümumiyyətlə, maliyyə ehtiyatlarını Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM), milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində yaranan və təssərfat subyektlərinin, ayrı – ayrı şəxslərin və dövlətin sərəncamında olan pul gəlirlərinin və yığımlarının və ya başqa cür pul vəsaitləri fondlarının məcmusu kimi istifadə etmək olar. Müvafiq sxem müəssisənin maliyyə ehtiyatının quruluşunun əks etdirir. Müəssisədə maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının əsas mənbəyi mənfəətdir. Azərbaycanın müəssisə və təşkilatlarının maliyyə nəticələrini əks etdirməklə mənfəətin sahələr üzrə mövcud vəziyyəti işdə göstərilir.

Maliyyə ehtiyatlarından istifadənin iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin artırılması yolları araşdırılır. Maliyyə ehtiyatlarının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun vasitəsilə iqtisadi fəaliyyətdə olan bütün maliyyə münasibətləri nəzərdən keçirilir və bunun əsasında maliyyə vasitələrinin iqtisadi sosial tərəqqiyə təsiri və bu təsirin artırılması yolları müəyyən olunur. Maliyyə ehtiyatları ölkə iqtisadiyyatının ümumi maliyyə vəziyyətini xarakterizə etdirir.

Göstərilən fəsildə dövlətin maliyyə tənzimləməsi və maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artırılmasının əsas amilləri də araşdırılır. İqtisadiyyatın dövlət maliyyə tənzimləməsi konkret fəaliyyət və inkişaf mərhələsində iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi, makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətin müəyyən forma və metdoları tətbiq etməklə təsərrüfat subyektlərinə ardıcıl və məqsədyönlü maliyyə təsiri prosesidir. Bu fəsildə həmçinin Azərbaycanın müasir beynəlxalq maliyyə mühitinə inteqrasiyasının perspektiv istiqamətləri araşdırılır.

Magistr dissertasiyasının "Maliyyə siyasətinin sosial – iqtisadi inkişafa təsiri" adlanan ikinci fəsilində öncə aparılan maliyyə siyasətinin sosial – iqtisadi inkişafı tənzimləyən əsas amil kimi qiymətləndirilir. Dövlətin strateji xəttinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri yeridlən maliyyə siyasətinin Azərbaycanın texniki – iqtisadi və intellektual potensialından, bütün daxili imkanlardan səmərəli istifadə etmək və iqtisadi islahatları həyata keçirməklə lazımi iqtisadi və sosial inkişafa nail olmaqdır. Aparılan sistemli, xarakterli tədbirlərin nəticəsində bu mümkün olmuşdur. Təkcə son illərin ümumi göstəricisinə nəzər salsaq bunun şahidi olarıq. İşdə həmçinin Azərbaycan Respublikasında pul – kredit siyasəti və onun iqtisadi inkişafda rolu ayrıca olaraq araşdırılır. Dövlətin pul tədavülü sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksi pul – kredit siyasəti adlanır. Hazırkı şəraitdə həyata keçirilən pul – kredit siyasətinin əsas məqsədi davamlı maliyyə sabitliyinə və bank sisteminin inkişafına nail olmaq, milli valyutanın məzənnəsini çevik olaraq tənzimləməklə onun sabitliyini qorumaq, beynəlxalq normalara uyğun xarici valyuta ehtiyatları yaratmaq və bu əsasda Ümumi Daxili Məhsulun artmasının davamlı xarakter amasına, iqtisadiyyatda struktur

dəyişikliklərinə nail olunmasına yönəlmiş geniş miqyaslı tədbirlərin keçirilməsinə daha əlverişli ümumi iqtisadi şəraitin yaratmaqdan ibarət olmuşdur.

İşdə bu məsələlər geniş tədqiq olunmaqla həmçinin maliyyə siyasətində dövlətin prioritet vəzifələri ayrıca araşdırılır. Dövlətin prioritet xarakterli vəzifələrindən biri də pula tələbatı ödəməklə, məhsul istehsalı artımını stimullaşdırmaq və artan pul kütləsinin əmtəə dövriyyəsinə xidmət etməyi təmin etməkdir. Başlıca vəzifələrdən biri də, kreditlərin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış faiz dərəcəsinin müəyyən edilməsidir. Kreditin faiz dərəcəsinə Mərkəzi Bank müəyyənləşdirir. Dissertasiya işində maliyyə siyasətində dövlətin prioritet vəzifələri ayrı-ayrılıqda şərh və təhlil olunur.

Tədqiqatın üçüncü fəsilini "Mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə ehtiyatları və maliyyə - büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri" adlanır. Burada da ilk əvvəl büdcə xərclərinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri şərh olunur və bunun əsasında büdcə proqnozlaşdırılmasının təkmiləşdirilməsi məsələləri təhlil olunur. Qeyd olunmalıdır ki, dövlət büdcə vasitəsilə həm təkrar istehsal prosesinin təmin olunmasına, həm də əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərə bilər. Büdcə xərcləri dövlətin yerinə yetirdiyi vəzifələrə, başqa sözlə funksional təyinatına görə, iqtisadi məzmununa, təsnifatına və inzibati bölgüyə görə qruplaşdırılır. Büdcə xərclərinin idarə edilməsi eyni zamanda, dövlət gəlirlərinin idarə olunması ilə sıx bağlıdır. Çünki büdcə xərcləri, büdcə gəlirləri ilə məhdudlaşır. Buna görə də büdcə xərclərinin qənaətlə, ciddi təyinatı üzrə və səmərəli istifadə edilməsi zəruridir. Azərbaycan Respublikasında 2010 - cu ildə büdcə xərcləri Ümumi Daxili Məhsulun 28,3 faizinə bərabər olmuşdur. Tərtib etdiyimiz hesabat materiallarından da görmək olur ki, son illərdə büdcə xərclərinin tərkibində keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Xüsusilə büdcədən iqtisadiyyata ayrılan xərclər sürətlə artmışdır. Sosial xərclərin xüsusi çəkisi azalmış olsa da məbləğcə artım baş vermişdir. Büdcə xərclərinin quruluşu da beynəlxalq göstəricilərə daha da uyğunlaşmışdır. Nəzərə alaq ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri dövlətin maliyyə

ehtiyatının əsasıdır. Müvafiq göstəricilərdən də məlum olur ki, son beş ildə (2006 - 2010) büdcə gəlirləri 29,4 dəfə artmışdır.

Tədqiqatın göstərilən bölməsində maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması şəraitində perspektiv maliyyə büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri araşdırılaraq konkret təklif və tövsiyələr verilir. Ölkədə iqtisadi islahatların səmərəli həyata keçirilməsi əsasən maliyyə sabitliyinin əldə edilməsi ilə əlaqədardır. Bunun üçün ilk növbədə maliyyənin inkişaf meyillərinin, maliyyədən istifadənin əsas istiqamətlərini, maliyyə münasibətlərinin təşkili prinsiplərini müəyyənləşdirmək, lazımdır. Uzun müddətli konsepsiyaların və məqsədli proqramların seçilməsi iqtisadi – sosial inkişafın əsas istiqamətlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə maliyyə ehtiyatlarının mərkəzləşdirilməsi üçün zəruridir. Bu zaman əsas diqqət maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasına, səmərəli maliyyə münasibətlərinə əsaslanan çevik maliyyə taktikasının qurulmasına yönəldilməlidir.

İşdə bu məsələlər geniş tədqiq və təhlil edilməklə ölkədə həyata keçirilməsi zəruri hesab etdiyimiz büdcə islahatının əsas aspektləri və perspektiv maliyyə büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri göstərilir.

Magistr dissertasiyasının nəticə hissəsində tədqiqat prosesində aparılan araşdırmaların, təhlillərin, hesabatların, fikir və mülahizələrin yekunu olaraq ümumiləşdirilmiş şəkildə təklif və tövsiyələr edilir.

Magistr dissertasiyası 84 səhifədən ibarət olmaqla 4 sxemi və 10 cədvəli təmsil edir.

1 – ci Fəsil: Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların sosial iqtisadi inkişafa təsiri imnanları.

- 1) **Maliyyə ehtiyatlarının məzmunu və mövcud vəziyyəti:**
“Resurs” anlayışı adətən ehtiyat , mənbə, vəsait kimi şərh edilir və zəruri hallarda ona müraciət olunur. “Ehtiyat” və “Resurs” eyni mənanı verir.

Dövlət maliyyə ehtiyatları təsərrüfat subyektləri kimi öz xərclərini ödəmək üçün dövlətin, onun müəssisə, təşkilat və idarələrinin malik olduqları bütün pul vəsaitləri fondlarının və daxilolmalarının məcmusudur.

Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar) və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına (müəssisənin pul vəsaitləri fondlarına) bölünür.

Maliyyə ehtiyatlarının həcmnin müəyyən edilməsinin zəruriliyi istehsalatın optimal strukturunun müəyyən edilməsi ilə, maliyyə ehtiyatlarının kapital və maddi məsrəflərlə balanslaşdırılması ilə əlaqələndirilir.

Dövlət maliyyə ehtiyatlarının həcmi hər şeydən əvvəl onun yaradılması mənbələri ilə müəyyən edilir. Maliyyə ehtiyatları Ümumi Daxili Məhsulun və milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində yaradılır. Ümumdövlət səviyyəsində (Makro səviyyədə) mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarının (mərkəzləşdirilmiş fondlar) formalaşmasının birinci və əsas mənbəyi milli gəlirdir.

Milli gəlirin bir hissəsi müəssisədə formalaşır və onun sərəncamında qalır, yəni mikrosəviyyədə qeyri mərkəzləşdirilmiş fondlar yaradılır ki, bu da müəssisədə istehsal məsrəflərinə istifadə edilir.

Dövlətin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının əsas mənbələrindən biri kimi istehsal sferası müəssisə və təşkilatların pul gəlirləri çıxış edir. Onlara hər şeydən əvvəl izafi məhsulun dəyərinin bir forması olan mənfəət aiddir.

Bir qayda olaraq maliyyə ehtiyatlarının həcmi milli gəlirdən çoxdur, ona görə ki, maliyyə ehtiyatları izafi

məhsulun dəyəri və zəruri məhsulun dəyərinin bir hissəsindən başqa amortizasiya ayırmalarını da özündə cəmləşdirir.

Maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının ikinci əsas əhəmiyyətli mənbəyi əsas istehsal fondlarının dəyərinin bir hissəsi hesabına formalaşan amortizasiya fondudur. Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları xalis gəlirin vergi, vergi olmayan ödənişlər vasitəsi ilə yenidən bölgüsünün nəticəsidir.

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarının formalaşması mənbəyi mərkəzləşdirilmiş dövlət sosial sığorta, əmlak və şəxsi sığorta fondlarına, müxtəlif büdcədən kənar fondlara müəssisələrin ayırmaları ola bilər.

Bundan başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilmiş milli sərvətin bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatları, enerji daşıyıcılarının satışından, xarici iqtisadi fəaliyyətindən daxilolmalar və s.) və habelə dövlət qiymətli kağızlarının (istiqraz borclarının yerləşdirilməsindən və s.) satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına formalaşır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının çox az bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatlarının), az bir hissəsi əhalidən daxilolmalar hesabına (vergilər, rüsumlar, istiqrazlar və lotareyalardan daxilolmalar) yaradılır. Bazar münasibətləri şəraitinə keçilməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının bu mənbəyi durmadan artır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir.

Maliyyə ehtiyatlarına habelə dövlət pul ehtiyatları kimi (nizamnamə, ehtiyat və digər fondlar) şəklində Mərkəzi Bankın kredit resursları da daxil etmək məqsədə uyğundur.

Beləliklə, dövlətin maliyyə ehtiyatları dövlətin, müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin sərəncamında olan, geniş təkrar istehsal üçün nəzərdə tutulan pul vəsaiti formaları və daxilolmalardır. Maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyi milli gəlir, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq təşkilatların mənfəəti, amortizasiya fondu və sığorta fondlarıdır.

Maliyyə ehtiyatlarının əsas istifadəsi xüsusi təyinatlı pul fondları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Lakin, onların qeyri ffond istifadə forması da mümkündür.

Maliyyə ehtiyatlarının istifadəsinin fond forması bir sıra üstünlüklərə malikdir:

- ehtiyatların iqtisadiyyatın inkişafının əsas sahələrində təmərküzləşməsinə təminat verir.
- ictimai mənfəətlər ilə şəxsi mənfəətləri tam əlaqələndirməyə, istehsalda fəal təsir etməyə imkan verir.

Dövlətin və müəssisələrin maliyyə ehtiyatları maliyyənin idarə edilməsinin, yəni onların formalaşmasının, istifadə edilməsinin və pul vəsaitinin hərəkətinin idarə edilməsinin bilavasitə obyektidir.

Müəssisənin maliyyə ehtiyatları konkret təsərrüfat subyektinin sərəncamında olan bütün pul vəsaitlərinin və daxilolmaların məcmusudur. Maliyyə ehtiyatları müəssisənin gəlirlərinin əmələ gəlməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesini əks etdirir.

Müəssisə səviyyəsində maliyyə ehtiyatları məqsədli təyinatlı pul fondlarının (əməyin ödənilməsi fondu, istehsalın inkişafı fondu, maddi mükafatlandırma fondu və s.) yaradılmasına, dövlət büdcəsi, banklar, malverənlər, sığorta orqanları və digər müəssisələr qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə istifadə edilir.

Müəssisənin maliyyə ehtiyatları müəssisənin xüsusi vəsaitləri və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına formalaşdırılır.

Müəssisədə maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasının əsas mənbəyimənfəətdir. "Mənfəət" hər hansı mülkiyyət formalı müəssisələr tərəfindən yaradılan yığımların pul ilə ifadəsidir. İqtisadi kateqoriya kimi mənfəət müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin nəticəsini xarakterizə edir.

Mənfəət iki funksiya yerinə yetirir:

- a) Birincisi, geniş təkrar istehsal üçün maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyi
- b) İkincisi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin mənbəyi

Mənfəətdə dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin və hər bir işçinin iqtisadi maraqları cəmləşir. Mənfəət müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin bütün tərəflərini xarakterizə

edir. Ona görə də təsərrüfat subyektlərinin mənfəətinin artması dövlətin maliyyə ehtiyatlarının çoxalmasına və maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır.

Təsərrüfat subyektlərinin istehsal və maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsi balans mənfəətində öz əksini tapır. Balans mənfəətinə isə əsas məhsulların (iş və xidmətlərin) istehsalı və satışından, digər məhsulların satışından alınan mənfəət, habelə satışdankənar əməliyyatlardan əldə olunan (cərimə və s. də daxil olmaqla) mənfəətə daxil edilir.

Beləliklə, həm mənfəət, həm də amortizasiya ayırmaları istehsala ayrılmış vəsaitlərinin dövriyyəsinin nəticəsidir və müəssisənin züsusi maliyyə ehtiyatları adlanır. Bu ehtiyatlardan müstəqil şəkildə istifadə edilir. Müəssisədə mənfəətlə yanaşı maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasının digər mənbələri də mövcuddur. Əldə etdiyimiz müvafiq materiallar əsasında tərtib etdiyimiz 1 – ci cədvəl son ildə (2010 – cu il) Azərbaycanın müəssisə və təşkilatlarının maliyyə nəticələrini əks etdirməklə mənfəətin iqtisadiyyatın sahələri üzrə mövcudluğu vəziyyətini əyani şəkildə təmsil edir.

Tərtib etdiyimiz 2 – ci cədvəl isə son ildə (2010 – cu il) ölkədə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitdən maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsinin mövcud vəziyyətini əks etdirir. Hər iki cədvəlin məlumatlarına nəzər salsaq söylədiyimiz fikir və mülahizələrimiz aparılan araşdırmaların nəticəli olduğunu təsdiq edir.

Müəssisələrin maliyyə ehtiyatlarının quruluşu və mənbələri 1 – ci sxemdə verilmişdir.

Xüsusi vəsaitlərdən əlavə müəssisə borc alınmış maliyyə ehtihhatlarını uzunmüddətli bank kreditləri, başqa müəssisələrin vəsaitləri, istiqrazları cəlb edir. Borc alınmış vəsaitlərin geri qaytarılmasının (ödənilməsinin) mənbəyi də müəssisənin mənfəətidir.

**2010 – cu ildə müəssisə və təşkilatların
fəaliyyətinin maliyyə nəticələri (milyon manatla)**

Cədvəl - 1

	Mənfəət	Zərər
Cəmi	19112,1	845,3
O cümlədən Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	32,4	4,7
Sənaye	17655,3	600,0
O cümlədən Mədəncixarma sənayesi	16514,3	490,1
Emal sənayesi	263,2	60,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı və bölüşdürülməsi	877,8	-
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	-	49,9
Tikinti	229,3	42,0
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	210,2	16,0
Nəqliyyat (loqistika) və anbar təsərrüfatı	191,1	92,0
İnformasiya və rabitə	308,8	8,0
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	235,9	37,2
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	54,7	8,0
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	194,4	37,4

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

**2010 – cu ildə əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitdən
maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsi.**

	Min manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi	Əvvəlki ilə nisbətən faizlə
Cəmi	9905665,8	100,0	121,2
O cümlədən maliyyə mənbələri üzrə: Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	5041863,0	50,9	125,0
Əhalinin şəxsi vəsaiti	373238,2	3,8	114,0
Bank kreditləri	643829,8	6,5	145,9
Büdcə vəsaitləri	3255314,6	32,9	113,7
Büdcədən kənar fondların vəsaitləri	570480,2	5,7	112,5
Sair vəsaitlər	20940,0	0,2	22,9

Cədvəl - 2

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

Müəssisələrdə maliyyə resurslarının təşkilinin ümumi prinsipləri aşağıdakılardır:

– **Birinci prinsip:** Müəssisədə maliyyə ehtiyatları xüsusi vəsait, subsidiya və cəlb edilmiş vəsait hesabına formalaşır. Xüsusi maliyyə ehtiyatlarının ilkin yaradılması müəssisənin (təşkilatın) təsis edildiyi anda, yəni nizamnamə fondu (nizamnamə kapitalı) yaradıldığı vaxt baş verir.

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin müvafiq maliyyə təminatı olmalıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri ilkin kapitaldır. İlkin kapital müəssisənin təsisçilərinin payları hesabına formalaşır və nizamnamə kapitalı formasından asılıdır. Nizamnamə kapitalının vəsaiti əsas fondların əldə edilməsinə və normal istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan həcmdə dövriyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir. O, həmçinin lisenziyaların, patentlərin və s. in alınması üçün sərf oluna bilər.

İstehsala qoyulmuş ilkin kapital məhsulun qiymətində ifadə olunmuş dəyəri yaradır. Məhsul satıldıqdan sonra o, pul formasını – mədaxil (satış pulu) formasını alır.

Müəssisənin təşkilati – hüquqi formasından asılı olaraq nizamnamə fondunun yaradılması aşağıdakılar ola bilər:

- Səhmdar kapitalı (səhmdar cəmiyyətlərində)
- Üzvlərin payhaqları (istehsal və istehlak kooperativlərində)
- Sahə maliyyə ehtiyatları (müəssisə və ittifaqlarda)
- Uzunmüddətli kredit (hər hansı mülkiyyət formalı təşkilatlarda)
- Büdcə vəsaitləri (dövlət və bələdiyyə müəssisələrində)

Fəaliyyət göstərən müəssisələrdə maliyyə ehtiyatlarının əsas məbəyi kimi məhsul (iş və xidmət) satışından daxilolmalar çıxış edir. Onun hesabına ümumi gəlir və mənfəət, habelə amortizasiya ayırmaları əmələ gəlir. Onlar qismən də vəsaitlərin yenidən bölgüsü qaydasında (sığorta ödəmələri, dividendlər, büdcə subsidiyaları) daxilolmalar hesabına formalaşır.

– **İkinci prinsip:** Müəssisənin qarşıdakı təsərrüfat ilinə maliyyə fəaliyyəti, keçmiş ilin maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və qarşıdakı dövrə olan proqnozlar nəzərə alınmaqla planlaşdırılır. Bir sıra iqtisadçılar hesab edirlər ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə planını tərtib etmək vacib deyildir. Lakin, tam əminliklə demək olar ki, bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir mərhələsində maliyyə planı hər şeydən əvvəl müəssisənin özü üçün zəruridir.

Maliyyə planının tərtibində məqsəd mümkün maliyyə ehtiyatlarını, kapital və ehtiyatları maliyyə fəaliyyəti həcmnin, gəlirlərin və xərclərin proqnozlaşdırılması əsasında müəyyən etməkdən ibarətdir. Planlarda maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və mərkəzləşdirilmiş fondlara ayırmaların təməli qoyulur. Burada əsas fəaliyyətə, dövriyyə vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətinin maliyələşdirilməsinə (əsaslı maliyyə qoyuluşu fondlarının yaradılması) maliyyə vəsaitinin yönəldilməsi əks olunur.

– **Üçüncü prinsip:** Xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi. Dövriyyə vəsaitləri tam şəkildə qorunub saxlanılması təmin edilməlidir. Əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin məbləği azalarsa, onda müəssisə maliyyə sabitliyini itirər və son nəticədə müflis ola bilər.

Dövlət maliyyə ehtiyatları təsərrüfat subtekləri kimi öz xərclərini ödəmək üçün dövlətin, onun müəssisə, idarə və təşkilatlarının malik olduqları bütün maliyyə-pul vəsaitləri fondlarının və daxil olmalarının məvzusudur. Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar) və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına (müəssisələrin pul vəsaitləri fondlarına) bölünür.

Təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin müvafiq maliyyə təminatı olmalıdır. Müəssisənin maliyyə resurslarının əsas mənbələrindən biri ilkin kapitaldır. İlkin kapital müəssisənin təsisçilərinin payları hesabına formalaşır və nizamnamə kapitalı formasından asılıdır. Nizamnamə kapitalının vəsaiti əsas fondların əldə edilməsinə və normal istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün lazım olan həcmdə dövriyyə vəsaitlərinin formalaşdırılmasına yönəldilir. O, həmçinin lisenziyaların, patentlərin və s. in alınması üçün sərf oluna bilər.

Bundan başqa mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilmiş milli sərvətin bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatları, enerji daşıyıcılarının satışından, xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxilolmalar və s.) və habelə dövlət qiymətli kağızlarının (istiqraz borclarının yerləşdirilməsindən və s.) satışından əldə edilən vəsaitlər hesabına formalaşır.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə resurslarının çox az bir hissəsi hesabına (ölkənin qızıl ehtiyatlarının), az bir hissəsi əhalidən daxilolmalar hesabına (vergilər, rüsumlar, istiqrazlar və lotareyalardan daxilolmalar) yaradılır. Bazar münasibətləri şəraitinə keçilməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının bu mənbəyi durmadan artır.

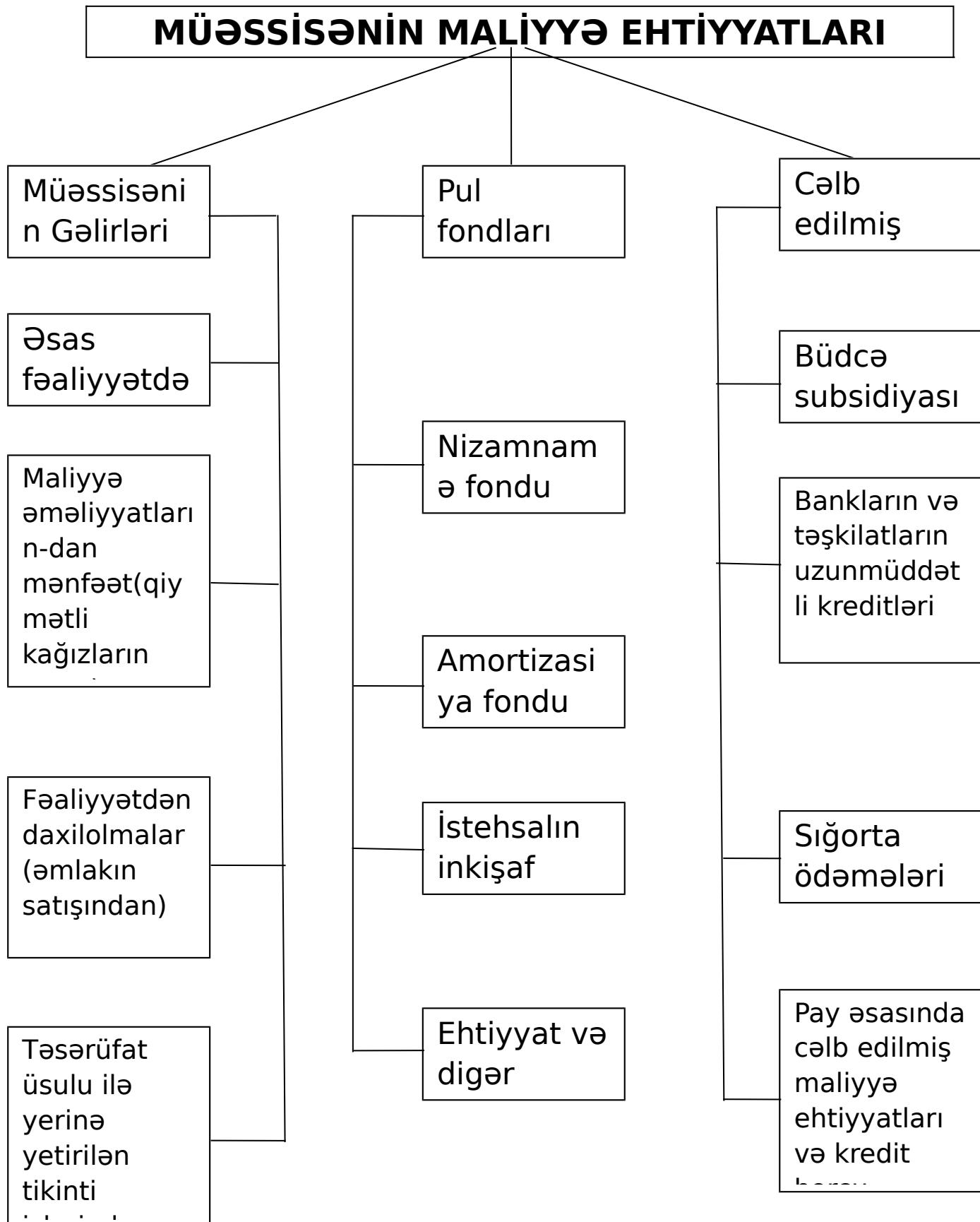
Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir.

Maliyyə ehtiyatlarına habelə dövlət pul ehtiyatları kimi (nizamnamə, ehtiyat və digər fondlar) şəklində Mərkəzi Bankın kredit resursları da daxil etmək məqsədində uyğundur.

İstehsal prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun həcmnin genişləndirilməsi nəticəsində ÜDM – in, milli gəlirin və son nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırır. Bu da cəmiyyə üzvlərinin tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə imkan verir. Öz növbəsində, yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə, onun həcmnin genişlənməsinə, ən başlıcası istehsalın səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də yazıb müdafiyyəyə təqdim etdiyimiz magistr dissertasiyasının mövzusu olduqca aktualdır.

Milli iqtisadiyyata himayədarlıq siyasətinin bu metodla yerinə yetirilməsi nəzəri cəhətdən bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə ziddir. Lakin, yaddan çıxarmaq olmaz ki, bazar münasibətləri yolu ilə inkişaf etmək üçün həmişə və xüsusən də böhran şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafına düşünülmüş himayədarlıq siyasəti yeridilməsi siyasəti zəruridir. Beynəlxalq miqyasda sərbəst ticarət hərəkətinə başçılıq edən ABŞ da keçən əsrin 30 – cu illərində "Amerika məhsullarını alın" şüarı geniş yayılmışdı. Metodlar dəyişsə də, bu günün özündə də ABŞ da daxili bazarı qorumaq, milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq üçün iqtisadi alətlərin gücündən geniş istifadə edilir. Məsələn, yapon elektron avadanlıqlarının, minik avtomobillərinin ABŞ bazarına daxil olmasını məhdudlaşdırmaq üçün gömrük rüsumlarından, aksizlərdən bir vasitə kimi istifadə edilir.

Sxem 1: Müəssisə və təşkilatların maliyyə ehtiyatlarının mənbələri və strukturu.

2) **Maliyyə ehtiyatlarından istifadə və onun iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin artırılması yolları.** İqtisadi kateqoriya kimi maliyyə milli gəlirin, Ümumi Daxili Məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü posesi də pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Maliyyə kateqoriyası bir sıra xarakterik əlamətlərə malikdir. Bu əlamətlərin ilki və əsası maliyyə münasibətlərinin pul formasında olmasıdır. Yəni maliyyə münasibətləri cəmiyyətdə yaranan pul münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi özünü pul vəsaitlərinin hərəkəti vasitəsilə büruzə verir. Belə hərəkətlərin olmadığı yerdə maliyyə münasibətlərinin mövcudluğundan söhbət gedə bilməz.ə

Maliyyə münasibətlərinin digər xarakterik əlaməti onun bölgü kateqoriyasına aid olmasıdır. Bu xüsusiyyət özünü milli gəlirin bölgüsü prosesində təzahür etdirir. Belə ki, milli gəli və yaxud da yaradılan dəyərin bölgüsü maliyyə vasitəsilə həyata keçirilir və bu proses yeni tərkib hissələrinə (elementlərinə) ayrılır. Nəticədə bu yeni dəyərin yaradılmasında iştirak edənlərin ayrı – ayrı vətəndaşların, müəssisə və təşkilatların və s. pul gəlirləri və yığımları yaradılır. Bu da öz ifadəsini maliyyə ehtiyatları anlayışında tapır. Maliyyə ehtiyatları (və yaxud da maliyyə resursları) maliyyə münasibətlərinin mühim xüsusiyyətlərinin konkret ifadə forması kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, maliyyə ehtiyatları Ümumi Daxili Məhsulun, milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində yaranan və təsərrüfat subyektlərinin, ayrı – ayrı vətəndaşların və dövlətin sərəncamında olan pul gəlirləri və yığımlarının, və ya başqa cür pul vəsaitləri fondlarının məcmusu kimi ifadə etmək olar.

Deməli, maliyyə münasibətləri öz maddi məzmununa görə məqsədli pul vasitələri fondlarından ibarətdir. Yaxud başqa şəkildə ifadə etsək maliyyə ehtiyatları maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısıdır.

Maliyyə ehtiyatları əsasən pul fondlarının tərkib hissəsi olmaqla fond formasında yaradılır. Maliyyə ehtiyatları qeyri fond formasında da yaradıla bilər. Lakin, maliyyə ehtiyatlarının fond formasında yaradılması, qeyri fond formasında yaradılmasından

bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklər aşağıdakılara imkan verir:

- Cəmiyyətin mövcud tələbatlarının ödənilməsi ilə dövlətin iqtisadi imkanlarını əlaqələndirməyə
- Ehtiyatları iqtisadiyyatın daha səmərəli hissəsinə yönləndirməyə
- Cəmiyyət üzvlərinin fərdi, kollektiv və ictimai mənafeələrinin qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməsinə.

Maliyyə ehtiyatları potensial olaraq istehsal prosesində yaradılır, lakin, o bölgü prosesi vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Belə ki, işçi dəzgah arxasında maliyyə ehtiyatlarını deyil, bilavasitə məhsul istehsal edir. Bu məhsul reallaşdıqdan sonra onun dəyəri bölgü prosesi vasitəsilə tərkib hissələrə ayrılır və nəticədə maliyyə ehtiyatları formalaşır. Məsələn, mənfəət potensial olaraq istehsal prosesində yaransa da, o, real iqtisadi ifadəsini bölgü prosesində tapır.

Maliyyə ehtiyatlarının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu kateqoriya vasitəsilə xalq təsərrüfatında olan bütün maliyyə münasibətləri nəzərdən keçirilir və bunun əsasında maliyyə vasitələrinin iqtisadi və sosial tərəqqiyə təsiri və bu təsirin artırılması yolları müəyyən olunur. Maliyyə ehtiyatları xalq təsərrüfatının inkişaf etməsində, maddi - əşya və digər göstəricilərinin balanslaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Maliyyə ehtiyatları ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətini xarakterizə edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial həyatında son illər müşahidə olunan artım 2010 – cu ildə də davam etmiş, həm iqtisadi, həm də sosial sahələrdə irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. Bu prosesləri əks etdirən makroiqtisadi göstəricilərə nəzər yetiriləməsi məqsədə uyğundur. İşdə bu geniş şəkildə öz əksini tapır.

2010 – cu ildə ölkə iqtisadiyyatının subyektləri tərəfindən istehsal olunan Ümumi Daxili Məhsulun həcmi əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən 20 % (iyirmi faiz) və ya müqayisəli qiymətlərə 6996,0 milyon manat artaraq 41574,7 milyon manat olmuşdur. Adam başına düşən Ümumi Daxili Məhsul 2009 cu illə müqayisədə 18,7 % artaraq 4653,3 manata çatmışdır. 2010 cu ildə bütün maliyyə mənbələri hesabına iqtisadi və sosial mənbələrin

inkişafına 9905,6 milyon manat və ya 2009 cu ildəkindən 28 % çox investisiya yönəldilmişdir.

İstifadə olunmuş vəsaitin 24,3 faizini xarici investisiyalar, 75,7 faizini isə daxili investisiyalar təşkil etmişdir. İstifadə edilmiş investisiyaların 29,9 faizi neft sektorunun, 70,1 faizi isə qeyri neft sektorunun payına düşmüşdür.

2010 cu ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 10,4 faiz artaraq 11403,0 milyon manata, xərcləri isə 12,0 faiz artaraq 11765,9 milyon manata çatmış, büdcənin icrasında yaranmış 362,9 milyon manatlıq kəsir Ümumi Daxili Məhsulun 0,9 faizini təşkil etmişdir.

Maliyyə ehtiyatları iqtisadi proseslərin, istehsal prosesinin maliyyə təminatını həyata keçirir, cəmiyyətin artan tələbatının ödənilməsinə yönəldilir, iş qüvvəsinin təkrar istehsalını həyata keçirir. Təkrar istehsalın maliyyə təminatı, təkrar istehsal xərclərinin maliyyə ehtiyatları vasitəsilə təmin olunmasıdır. Maliyyə ehtiyatları vasitəsilə əsas vəsaitlərin istehsal dövriyyəsi təmin edilir, yəni, əsas fondların istifadə olunmuş dəyərinin geniş əsasda ödənilməsi həyata keçirilir. Belə ki, əsas vəsaitlər istismar prosesində fiziki və mənəvi köhnəlməyə məruz qalırlar. Maliyyə ehtiyatları vasitəsilə əsas fondların nəinki bərpası, həmçinin, onların daha mütərəqqi, məhsuldar texnika və avadanlıqlarla, texnologiya ilə əvəz edilməsi həyata keçirilir.

Maliyyə ehtiyatları, həmçinin, qeyd etdiyimiz kimi istehsal prosesinin digər mühüm amili olan əməyin, yəni iş qüvvəsinin geniş təkrar istehsalını təmin edir. Belə ki yeni yaradılmış dəyərin bölgüsü zamanı yaradılan və maliyyə ehtiyatları kimi çıxış edən məqsədli pul fondlarının vəsaitləri hesabına işçilərin maddi stimullaşdırılması, onların sosial və mədəni məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, işçilərin daha təkmil əmək vərdişləri və fəndlərinə yiyələnməsi, yeni texniki biliklərlə silahlanması həyatə keçirilir. Bu da işçinin özünün sərf etdiyi işçi qüvvəsini daha keyfiyyətlə bərpa etməsini təmin edir.

Maliyyə bir iqtisadi kateqoriya kimi öz təyinatına görə bölgü kateqoriyasıdır və istehsal prosesindən birbaşa asılıdır. Bununla belə maliyyə istehsal prosesinə təsir etmək qabiliyyətinə malikdir. Maliyyənin istehsal prosesinə təsiri kəmiyyət və keyfiyyətə

həyata keçirilir. Maliyyənin istehsala göstərdiyi təsir öz əksini səfərbər edilən və istifadə edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmində tapır. Maliyyə ehtiyatlarının həcmninin cəmiyyətin tələbatına uyğun olması istehsal prosesinin təmin edilməsinə, onun inkişaf və genişləndirilməsinə, ümumdövlət tələbatlarının daha optimal şəkildə ödənilməsinə, əhalinin rifah halının yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Əksinə maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığı maliyyə təminatının pisləşməsinə, istehsalın səmərəliliyinin azalmasına, ölkənin ümumi maliyyə vəziyyətinin gərginləşməsinə, əhalinin rifah halının pisləşməsinə gətirib çıxarır.

Maliyyə ehtiyatlarının həcmi istehsal prosesindən asılıdır. Belə ki, istehsal prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun həcmninin genişləndirilməsi nəticəsində Ümumi Daxili Məhsulun, Milli Gəlirin və son nəticədə maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırır. Bu da cəmiyyət üzvlərinin tələbatlarının daha dolğun ödənilməsinə imkan verir. Öz növbəsində, yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinə, onun həcmninin genişlənməsinə, yəni, daha məhsuldar mütərəqqi avadanlıqların, texnologiyaların tətbiqi nəticəsində istehsalın səmərəliliyinin artmasına və son nəticədə yenidən maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasına gətirib çıxarır.

Keçmiş SSRİ məkanının bir hissəsi kimi Azərbaycan Respublikasında da iqtisadi – amirlik sistemindən imtina edərək yeni iqtisadi sistemə bazar iqtisadiyyatı sistemə keçid dövrünün ilk illərində iqtisadi sistemin ilk çatışmamazlıqları öz mənfi təsirini göstərirdi. Belə ki, istehsal prosesinin qeyri səmərəliliyi, daha çox kəmiyyət göstəricilərinə fikir verilməsi, hər bir tapşırıqın direktiv xarakter daşmasına, istehsal nəticələrinin aşağı düşməsinə səbəb olmuş, maliyyə ehtiyatlarına olan tələb xeyli artmışdı, lakin, bunun əksinə olaraq maliyyə ehtiyatlarının həcmində xeyli çatışmamazlıqlar yaranmışdı. Digər tərəfdən səfərbər edilmiş maliyyə ehtiyatları da öz növbəsində qeyri səmərəli istifadə edilmişdir. Bunun nəticəsində, respublikamızda istehsalın həcmi kəskin sürətdə azalmış, maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsi xeyli aşağı düşmüşdür. Bu iki amil bir birinə qarşılıqlı sürətdə özz təsirini göstərirdi və bu təsir "mənfi" xarakter daşıyırdı. Çünki

istehsalın həcmnin kəskin aşağı düşməsi ilə əlaqədar maliyyə ehtiyatlarının ümumi səviyyəsi xeyli azalmış və əksinə maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığı istehsalın həcmnin genişlənməsinə, onun daha da təkmilləşdirilməsinə, daha mütərəqqi texnika və texnologiya ilə silahlanmasına, istehsalda məhsuldarlıq və səmərəliliyin artmasına imkan verməmişdi. Bütün bu neqativ hallar da son nəticədə həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu.

Təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri, ərazi və regionları bir-biri ilə müqayisədə qeyri bərabər şəkildə inkişaf edirdilər. Bəzi xalq təsərrüfatı sahələri (bəzi regionlar) daha sürətlə inkişaf edir, digər sahələrin inkişaf sürəti isə xeyli geridə qalırdı. Bu da iqtisadiyyatın tam gücü ilə normal fəaliyyət göstərməsinə maneə olurdu, xalq təsərrüfatının strukturunda qeyri mütənasüblüyə gətirib çıxarırdı. İqtisadiyyat özünün normal, səmərəli inkişafına yalnız bu sahələr arasında optimal nisbət müəyyən edildikdə, onların ahəngdar və bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqla inkişafı vasitəsi ilə nail olmaq olar. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən iqtisadi həyata müdaxilə (və yaxud da dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın tnzimlənməsi) həyata keçirilir. İqtisadi amirlik sistemində dövlət iqtisadiyyata birbaşa nəzarət edir və iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərməsi üçün bütün məsələlər yalnız dövlət mənafeyi əsas götürülməklə planlar əsasında şauqululuk prinsipinə söykənərək direktiv qərarlar şəklində həyata keçirilirdi. Lakin, bazar münasibətləri sistemine keçidlə əlaqədar olaraq xalq təsərrüfatının idarəedilməsi mexxanizmində, yəni təsərrüfat sisteminin idarə olunmasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu prosesdə inzibati metodlar öz yerini iqtisadi metodlara vermişdir.

Dövlətçiliyimizin bərpasə və yeni prinsiplər əsasında iqtisadiyyatın inkişafına zəmin yaranması, islahatların aparılması, siyasi və iqtisadi sabitliyə nail olunması mühim əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdən olmuşdur.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatında bazarın tələblərinə cavab verən struktur formalaşmış, onun inkişafı təmin edilmiş, möhkəm bazası olan büdcə, maliyyə, kredit, bank sistemi yaradılmışdır.

3) Dövlət maliyyə tənzimlənməsi və maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasının əsas amilləri. Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsi müxtəlif iqtisadi vasitələrlə, o cümlədən, kredit, qiymət, əmək haqqı vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bunlar arasında əsas və həlledici rol maliyyənin üzərinə düşür. İqtisadiyyatın dövlət maliyyə tənzimləməsi konkret fəaliyyət və inkişaf sahələrində iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətin müxtəlif forma və metodlar tətbiq etməsi yolu ilə təsərrüfat subyektlərinə ardıcıl və məqsədyönlü maliyyə təsiri prosesidir. Maliyyə tənzimlənməsi nəticəsində maliyyə ehtiyatlarının sahələr, regionlar arasında yenidən bölgüsü həyata keçirilməklə iqtisadiyyatda baş verə viləcək disproporsiyaların qarşısının alınması həyata keçirilir. Lakin, dövlət bu tənzimləməni yol verilən həddə həyata keçirdikdə müvəffəqiyyət əldə etmək mümkündür.

Dövlət maliyyə tənzimlənməsinin bir vasitəsi, üsulu kimi maliyyə stimullaşdırılmasıdır. Hələ vaxtilə məşur ingilis iqtisadçısı Adam Smit stimulu cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi saymışdır. Hər bir cəmiyyət üzvü təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olarkən öz mənafeini güdür. Bu da öz əksini əldə olunan gəlirin həcmində tapır. Bunu nəzərə alaraq təsərrüfat subyektləri öz fəaliyyətlərini onların maraqlarını dah çox özünə cəlb edən sferalara yönəldirlər. Bu da həmin sahələrin daha sürətlə inkişaf etməsinə imkan verir. Dövlət öz fəaliyyətində təsərrüfat subyektlərinin mənafeini daha dolğun ödəmək üçün onlara əlverişli şəraiti yaratmalıdır. Bu proses zamanı təsərrüfat subyekti öz mənafeini təmin etməklə bərabər, dolayı yolla cəmiyyətin mənafeinə xidmət edir. Təsərrüfat subyektlərinin tənzimləmə vasitəsi maliyyə stimullaşdırılması hesab edilir.

Maliyyə stimullaşdırılması dedikdə maliyyə münasibətlərinin təşkilinin elə forması nəzərdə tutulur ki, o birbaşa təsərrüfat subyektlərinin maraqlarını özündə ifadə etsin. Maliyyə istehsal prosesinə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə təsir göstərir.

Kəmiyyət təsiri qeyd edildiyi kimi səfərbər edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmində ifadə olunursa, istehsala göstərilən keyfiyyət təsiri bu maliyyə ehtiyatlarının səfərbər edilmə,

istifadə edilmə metodları, formaları və prinsiplərində öz əksini tapır. Maliyyənin istehsala göstərdiyi keyfiyyət təsiri stimullaşdırma vasitəsinə çevrilmək imkanına malikdir. Bu yalnız maliyyə imkanlarının səfərbər və istifadə edilmə forma və metodları, təsərrüfat subyektlərinin maraqları ilə uzlaşdıqda mümkündür. Göründüyü kimi maliyyə ehtiyatları ilə maliyyə stimulları arasında sıx asılılıq vardır. Belə ki cəmiyyətin, hər bir dövlətin normal iqtisadi inkişafı səfərbər edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmindən və onun ifadə olunma istiqamətlərindən birbaşa asılıdır.

İqtisadi böhrandan çıxmaq istehsalın həcmində artması, iqtisadi artıma nail olunması, əhəlinin iqtisadi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsinin təmin edilməsi dövlət iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edir. Tədbirlərin maliyələşdirilməsi üçün xeyli miqdarda maliyyə ehtiyatları tələb olunur. Hər bir dövlət bu tədbirləri ümumi mənafeyə uyğun olaraq ilk növbədə öz imkanlarına uyğun olaraq həyata keçirməlidir. Lakin tarixi inkişaf prosesi göstərir ki, iqtisadi cəhətdən nisbətən zəif ölkələr və yaxud da müəyyən obyektiv və subyektiv cəhətdən tənəzzülə uğramış və ağır böhran keçirən ölkələr üçün xarici iqtisadi imkanlardan istifadə etmədən öz daxili imkanları hesabına müvəffəqiyyətə nail olmaq qeyri mümkündür. Lakin, daxili imkanları yüksək proqram, səviyyəli vəzifələri yerinə yetirmək iqtidarında deyil. Deməli, inkişaf etmiş xarici ölkələrin imkanlarından geniş istifadə etmək zərurəti meydana çıxır. Bu zaman xarici iqtisadi əlaqələrin bütün formalarından, xüsusilə kapitalın beynəlxalq hərəkətindən geniş istifadə olunmalıdır. Bunun əsas səbəbi qeyd etdiyimiz kimi maliyyə ehtiyatlarının çatışmamazlığıdır.

Maliyyə ehtiyatlarının həcmindən söhbət edərkən qeyd etmişdik ki, onun həcmində artmasının əsas amillərindən biri investisiya qoyuluşudur. İnvestisiyaya təxmini tərif versək bu formada ifadə edərdik: İnvestisiya – gəlir və ya sosial iqtisadi səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növlərinə yönəldilən maliyyə vasitələrindən, habelə maddi, intellektual sərvətlərdən ibarətdir. İnvestisiya qoyuluşu yönəldiyi sahədən asılı olaraq maliyyə vasitələrindən, elmi-texniki, təcrübi

nailiyyətlər, daşınar və daşınmaz əmlak, qiymətli kağızlar və digər intellektual, maddi və maliyyə sərvətlərindən ibarət ola bilər. İnvestisiya qoyuluşu capital qoyuluşlarından geniş anlayışdır. Belə ki, capital qoyuluşu yalnız əsas vasitələrin geniş təkrar istehsalına yönəldilən vasitədirsə, İnvestisiya sadalananlardır. İnvestisiya qoyuluşu həm daxili həm də xarici investisiya qoyuluşlarına bölünür. Lakin, burada yalnız xarici investisiya qoyuluşlarının əsasını kapitalların beynəlxalq hərəkəti təşkil edir. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin də əsas səbəbi beynəlxalq əmək bölgüsünün nəticəsidir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti müxtəlif formalarda həyata keçirilirdiyi üçün onları müxtəlif əlamətlər üzrə qruplaşdırırlar.

– Yaranma mənbəyi baxımından və onların subyektivi baxımından xarici investisiyalar dövlət və xarici kapitala bölünür.

– Dövlət investisiyaları öz formalarına görə daxil olan vasitələrdir. Bu vəsaitlər ssudlar, borclar, qrantlar (maliyyə yardımı) formasında verilə bilər. Bu formada verilən vasitələrə həmçinin beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının verdikləri vəsaitləri də daxil edirlər. Bu vəsaitlər əsasən dövlət və hökumətlərarası sazişlər əsasında verilir.

Xüsusi investisiyalar dedikdə bu ölkələrin fiziki və hüquqi şəxslərinin vəsaitlərinin hərəkəti başa düşülür. Bu zaman ölkə daxilində olan müxtəlif ixtisaslaşmış maliyyə-kredit institutları olan bankların, sığorta şirkətlərinin, maliyyə kompaniyalarının vəsaitləri də bu vəsaitlərin tərkibini daxil edilir. İstifadə olunma xarakterinə görə kapitalın hərəkəti sahibkarlıq kapitalına və ssuda kapitalına bölünür.

Sahibkarlıq kapitalı birbaşa və ya dolaylı olaraq dividend şəklində, müəyyən həcmdə gəlir götürməyə imkan verməklə istehsal prosesinə yönəldilən vəsaitlərdən ibarətdir. Bu formada əsasən xüsusi capital daha yüksək xüsusi çəkiyə malikdir, lakin, dövlət kapitalı da bəzən bu istiqamətdə istifadə oluna bilər.

Ssuda kapitalları əsasən faiz şəklində gəlir əldə edilməsinə yönəldilir. Bu formada əsas yeri dövlət kapitalı, müəyyən bir hissəsini isə xüsusi kapital tutur. Kapital bu formada hərəkətini kredit forması kimi beynəlxalq kreditdə də təzahür etdirir. Müddətlərinə görə kapitalın beynəlxalq hərəkəti qısamüddətli,

ortamüddətli və uzunmüddətli olur. Qısamüddətli adətən bir ilə qədər olan dövrü əhatə edir. Bura əsasən ssuda kapitalı aid olur. Ortamüddətli bir ildən beş ilə qədər olan müddəti əhatə edir. Uzunmüddətli isə beş ildən yuxarı olan bir dövrü əhatə edir. Bura ssuda kapitalı, həm də sahibkarlıq kapitaları aiddir. İstifadə olunma məqsədlərinə görə kapitalın beynəlxalq hərəkəti investisiyalara və kreditlərə ayrılır.

İnvestisiya qoyuluşlarını həm xüsusi, həm də sahibkarlıq kapitalına aid edirlər. İnvestisiya qoyuluşları özləri də iki formada həyata keçirilir. Birbaşa investisiyalar investorun müddətli marağını təmin etməklə idarəetməyə, həlledici qərarların qəbuluna və mülkiyyət hüququna əsas verir. Yəni birbaşa investisiya zamanı investor investisiyaya yönəltdiyi obyektin bilavasitə mülkiyyətçisi və ya mülkiyyətdə iştirak payını təmin edir. Birbaşa investisiyalar yeni obyektlərin rekonstruksiyasına, texniki təkmilləşməsinə, yəni maşın və avadanlıqların alınmasına və onların geniş təkrar istehsalına, dövriyyədə olan dövriyyə fondlarının genişləndirilməsinə, elmi tədqiqat təcrübə konstruktor işlərinin maliyələşdirilməsinə, ixtisaslı kadrların hazırlanması və digər bu kimi məqsədlərə yönəlir, onların maliyələşdirilməsi həyata keçirilir. Birbaşa investisiya qoyuluşlarının əsas səbəbi investorun marağının təmin edilməsidir. Bundan əlavə investisiyanın hərəkətinə təkan verən digər amillər, o cümlədən investorun öz ölkəsində normal fəaliyyəti üçün kifayət qədər və təbii ehtiyatlarının məhdudluğu, ölkə daxilində reklam, əmək haqqı xərclərinin yüksək olması, istehsalın yüksək təmərkləşməsi, xarici ticarətlər üzrə məhdudiyyətlərin qoyuluşu və s. vardır.

İnvestisiya qoyuluşlarının digər forması portfel investisiya qoyuluşlarıdır. Portfel investisiyalar müəssisə üzərində birbaşa nəzarəti təmin etmir, lakin uzunmüddətli gəlir götürməyə əsas verir. Bəzən bu birbaşa investisiyalarda səmərəli hesab olunur. Portfel investisiyalar əsasən müxtəlif müəssisələrin qiymətli kağızlarının alınmasında özünü göstərir. Bu qiymətli kağızlara səhmləri, borc öhdəliklərini təsdiq edən istiqrazları, vekselləri və s. aid etmək olar. Bundan əlavə, xüsusi maliyyə alətlərini də bura

aid etmək olar. Maliyyə alətlərinə opsiyonlar, fyuçerlər, varrantlar, svonlar və s. aiddir.

Digər forma kredit qoyuluşlarından isə kapitallın hərəkəti kreditin ümumi prinsiplərinə əsasən həyata keçirilir. Kapitalın bu formada hərəkəti özünü kommersiya krediti vasitəsilə satışın kreditləşməsində, bir başa borc şəklində verilməklə ifadə edir. Bu formaların mahiyyətini izah etdikdən sonra kapitalın idxal olunan ölkəyə göstərdiyi təsiri açıqlayaq. Qeyd etdiyimiz kimi, ölkə böhrandan çıxmaq üçün ilk növbədə istehsal sahələrinin inkişafını təmin etməlidir. Ölkə daxilindəki imkanlar isə məhduddur. Digər tərəfdən keçidlə əlaqədar olaraq respublikamızda iqtisadi həyatın bütün sahələrində islahatlar aparılır və bu da külli miqdarda vəsait tələb edir. Onda kapitalın axınının əhəmiyyəti nədədir? Bunu izah etməyə çalışaq. Ölkəyə xarici kapital daxil olmaqla yeni obyektlərin tikintisinin həyata keçirilməsinə, yeni istehsal güclərinin işə salınmasına və istehsalın həcmının artmasına səbəb olur. Nəticədə Ümumi Daxili Məhsulun həcmının artmasını təmin edir ki, bu da maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyidir. Xarici kapital idxali nəticəsində yeni obyektlərin tikintisi, fəaliyyətdə olan obyektlərin bərpası və həmçinin yeni fəaliyyətə başlayan müəssisələrdə əhalinin müəyyən hissəsinin məşğulluğunu təmin edir.

Başqa bir cəhət kimi istehsal prosesinin artması nəticəsində hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri artır ki, bu da dövlətin əsas maliyyə ehtiyatları fondunun gəlirlər sisteminin artmasına gətirib çıxarır. Nəticədə dövlət öz fəaliyyətini daha dolğun həyata keçirir. Başqa bir istiqamət kimi xarici kapitalın idxalı zamanı özü ilə daha müasir texnika və texnologiyanın idxalına imkna verir. Nəticədə əmək məhsuldarlığının artması, maya dəyərinin aşağı düşməsi və son nəticədə gəlirlərin həcmində artmasına gətirib çıxarır. Bunun davamı kimi daha mütərəqqi texnik idxalına, onun tətbiqi ilə əlaqədar işçilərin bilik səviyyəsi, qabaqcıl təcrübə və vərdişlərin mənimsənilməsinə, idarəçilik bacarığının yüksəlməsinə nail olunur ki, bu da öz əksini istehsalatın həcmində artmasında tapır. Həmçinin xarici kapital ölkə iqtisadiyyatının dünyə təsərrüfatı sistemində inteqrasiyasının ən güclü, səmərəli inteqrasiya vasitəsidir. Bu son nəticə kimi həmçinin məhsul idxalının

azalmasına, ixracatın yüksəlməsinə və dövlətin tədiyyə balansının tarazlaşmasına, maliyyə valyuta ehtiyatlarının artmasına gətirir və s. . Xarici kapitalların bu əhəmiyyətlərini nəzərə alaraq dövlət onları cəlb etmək üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirməli, investisiyalar üçün əlverişli şərait yaratmalıdır.

Xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsi xarici investordan qarşıya qoyduğu məqsəddən və investisiya mühitindən asılıdır. İndirgin öz kapitalını yerləşdirərkən əlverişli vəqeyri əlverişli şəraiti, investisiya mühitini nəzərə almalıdır. İndirgin mühiti özündə bu amilləri birləşdirir; siyasi mühit, iqtisadi mühit və sosial mühit.

İndirgin mühiti ölkə ərazisində xarici kapital qoyuluşu üçün real mövcud olan şəraiti əks etdirir. İndirgin mühitinin mühim amillərindən biri dövlətin yeritdiyi investisiya siyasətidir. Xarici kapitalın cəlbi sayəsində dövlətin investisiya siyasəti bir sıra istiqamətlərdə özünü göstərir. Bunlar ilk növbə investisiyalara verilən dövlət zəmanətidir. İndirgin dövlət zəmanəti ölkəyə daxil olmuş investisiyaların qorunması, onların milliləşdirilməsinə yol verməmək, bu preses zamanı dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi, əldə olunan dividendlərin sərbəst şəkildə hərəkətinə icazə verilməsi və s. üzrə verilən zəmanətdir. Başqa bir istiqamət kimi onlara verilən güzəştdir. Bu güzəştlərə gömrük, vergi, maliyyə güzəştləri, onların qeydiyyatı, təhlil edilmə prosesinin sadələşdirilməsi və s. aiddir.

3 – cü və 4 – cü cədvəllər ölkədə investisiya qoyuluşlarının həcmi və istiqamətlərini daha geniş şəkildə əks etdirir.

Cədvəl 3: Əsas kapitala yönəldilmiş daxili vəsaitlərin mülkiyyət növlərinə görə bölgüsü.

Mülkiyyət Növləri		
--------------------------	--	--

İllər	Cəmi milyon manat	Dövlət			Qeyri Dövlət		
		Milyon manat	Əvvəlki ilə nisbətən faizlə	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi faizlə	Milyon manat	Əvvəlki ilə nisbətən faizlə	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi faizlə
2000	460,2	283,7	117,4	61,7	176,4	160,1	38,3
2001	437,7	211,6	75,4	48,4	226,0	124,6	51,6
2002	546,0	222,9	106,7	40,8	323,1	165,2	59,2
2003	938,3	501,1	2,3 d.	53,4	437,1	129,4	46,6
2004	1323,9	397,1	110,5	30,0	926,7	145,4	70,0
2005	2104,9	795,2	186,6	37,8	1309,6	141,1	62,2
2006	2901,3	1644,5	2,2 d.	56,7	1256,8	105,3	43,3
2007	4626,6	3561,7	2,2 d	77,0	1064,9	82,5	23,0
2008	7702,1	5720,4	159,0	74,3	1981,7	184,2	25,7
2009	6079,9	4220,0	77,5	69,4	1859,8	98,6	30,6
2010	7499,2	5575,1	124,9	74,3	1927,1	97,8	25,7

Mənbə: Azərbaycanın statistik gödtəriciləri 2011

Cədvəl 4: Əsas kapitala yönəldilmiş xarici vəsaitlər.

İllər	Milyon manat	Ümumi investisiyada xüsusi çəkisi. (faizlə)
1995	78,7	34,5
2000	507,5	52,4
2001	733,0	62,6
2002	1560,9	74,1
2003	2848,0	75,2
2004	3598,7	73,1
2005	3664,9	63,5
2006	3333,1	53,5
2007	2844,4	38,8
2008	2241,9	22,5
2009	1645,0	21,3
2010	2406,5	24,3

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

2 – ci Fəsil: Maliyyə siyasətinin sosial iqtisadi inkişafa təsiri.

1) Aparılan maliyyə siyasəti sosial – iqtisadi inkişafı tənzimləyən başlıca amildir.

Müasir şəraitdə iqtisadi sistemin inkişafı mahiyyətə iqtisadi fəaliyyətin məqsədləri, istiqamətləri, formaları və üsullarında kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri aparılması prosesidir. Yəni, səmərəli iqtisadi münasibətlərin formalaşması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün zəruri şərtlərin yaradılmasını təmin etməklə yanaşı, bu proses ölkədə aparılan iqtisadi islahatlarla həyata keçirilə bilər.

Belə bir şəraitdə Azərbaycanda yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması zərurətə çevrilmişdir. İnsanların tələbatı, onların maraqları, sosial-iqtisadi sistemin əlamətləri, səciyyəvi cəhətləri eyni vaxtda mövcud olur.

İqtisadi inkişaf dövrünün əlamətləri dövlətə də, onun yeritdiyi siyasətə də, cəmiyyətin bütün təbəqələrinə də, insanların şüur və mənəviyyətinə də aktiv təsir göstərir. Suverenliyin, iqtisadi müstəqilliyin yaratdığı yeni iqtisadi keyfiyyət halı cəmiyyət üzvlərinin təfəkkürünə, düşüncəsinə və həyat tərzinə lazımi səviyyədə təsir göstərməlidir. Əhalinin müxtəlif qruplarında iqtisadi mədəniyyətin, həyat tərzinin, təfəkkürün transformasiyası özünəməxsus cəhətlərə malikdir. O, yüksək vəzifəli məmurlarda bir cür, bankirlərdə, muzzlu əməklə işləyən fəhlələrdə başqa cür formalaşır.

İqtisadi sistemin transformasiyası dövründə dövlətin funksiyalarında köklü dəyişikliklər baş verir. Mülkiyyət özəlləşdirilir, qiymətlər sərbəstləşdirilir, idxal-ixrac əməliyyatları liberallaşdırılır və s.. Dövlət müasir dövrdə səmərəli iqtisadiyyatın formalaşdırılması üçün nə lazımdır etməlidir.

Bazar münasibətləri şəraitində yaşayan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan üçün də iqtisadiyyatında islahatlar aparılmasında başlıca məsələ makroiqtisadi səviyyədə məhsullar kapitalı cəlb etməklə, tarazlıqların makro və mikro səviyyələr arasındakı əlaqələrin tənzimlənməsinə nail olmaqdır.

Əsas kapitalın və investisiyanın vəhdət təşkil etdiyi bu sistem, əmtəə bazar konyukturunu proqnozlaşdırmaqla, uzunmüddətli məhsuldar aktivlərlə səmərəli tənzimləyə bilər. Bu zaman

investisiya davranışında, faiz dərəcəsinə dəyişiklikləri tənzimləyən maliyyə - pul sistemi təsir edir.

Fikrimizcə, iqtisadiyyatda makroiqtisadi səviyyədə əsas kapital və investisiyanın qarşılıqlı dövrünə əsaslanan əsas istehsal fondlarının yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşması tam təmin edilməlidir. Maliyyə sahəsində institusional strukturların formalaşması iqtisadi inkişafa təsirin əsas göstəricisi hesab oluna bilər.

Ümumiyyətlə, maliyyə siyasətinin iqtisadi sistemə təsiri onun fəaliyyət göstərməsi və inkişafını tənzimləyən ən mühim amillərdən biridir. O, həmçinin ümumi daxili məhsulun xüsusi komponentlərinin dövrü və dövriyyəsi, onların strukturu və dinamikası ilə bağlı sosial - iqtisadi tənzimlənən vasitədir. Lakin, əsas məslə ölkədə yeridilən maliyyə siyasətinin səmərəli olmasıdır. Bu səmərəliliyin əsas meyarları aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

Əvvəla, ölkənin sosial - iqtisadi durumu, yeridilən maliyyə siyasətinin səmərəliliyi üçün başlıca meyardır. Dövlətin strateji xəttinin başlıca istiqamətlərindən biri yeridilən maliyyə siyasətinin Azərbaycanın texniki - iqtisadi və intellektual potensialından, mövcud idarə etmə formasından, bütün daxili imkanlarından səmərəli istifadə etmək və iqtisadi islahatları həyata keçirməkdir.

Aparılan sistem xarakterli tədbirlər nəticəsində, ölkə iqtisadiyyatının mühim sahələrində iqtisadi artım mövcud olmuşdur. Təkcə son illərin göstəricilərinə nəzər salsaq (Cədvəl - 5) görərik ki, ölkə üzrə Ümumi Daxili Məhsul 2005 - ci ildə 12,5 milyard manat (real artım sürəti əvvəlki ilə nisbətən 1,4 dəfə) təşkil etmişdir.

Bu rəqəm 2006 - il üçün 18,7 milyard manat, yaxud real artım sürəti 1,5 dəfə olmuşdur. 2007 və 2008 - ci illərin göstəriciləri də (1,5 və 1,3 dəfə) sürətli artım tempi ilə müşahidə olunmuşdur. 2009 - cu ildə əvvəlki ilə nisbətən Ümumi Daxili Məhsulda artım olmasa da, 2010 - cu ildə əvvəlki ilə nisbətən 20,0 % artım olmuşdur. Bütün bunlar isə iqtisadiyyatda sabillik yaradılmasına kömək etmiş olur. İqtisadi inkişaf həm də sosial mədəni inkişaf üçün əsas zəmin yaratmış olur. 6 - cı cədvəl bunu tam əks etdirir.

Ümumi Daxili Məhsul ilə yanaşı iqtisadiyyatın digər sahələrinə də nəzər salsaq (cədvəl - 5) inkişafın mövcudluğunun şahidi olarıq. Lakin, iqtisadi artım daxili bazarın ödənilməsinə düzgün istiqamətləndirilməsi və ya istehsal olunmuş milli və yerli məhsulların reallaşması problemlərinin yaranması problemləri ilə əlaqədar ola bilər. Bununla yanaşı daxili bazarın formalaşmasında hələ də idxalın üstünlük təşkil etməsi, yeridilən iqtisadi siyasətin ən mühim hissələrindən biri olan maliyyə səmərəliliyinin artırılmasına ehtiyac olduğunu göstərir. Dövrün maliyyə siyasətində məşğulluğun təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Rəsmi statistik məlumatlara görə 2005 – ci ildə məşğul əhalinin sayı 3850,2 min nəfər təşkil etmişdir. 2010 –cu ildə isə bu göstərici artaraq 4329,1 min nəfər təşkil etmişdir. Qeydə alınmış işsizlərin sayı isə müvafiq illərdə 317,8 və 258,3 min nəfər olmuşdur ki, iqtisadi fəal əhalinin 1,46 faizini təşkil edir.

Daha sonra manatın sabitliyini qorumaq, milli pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini möhkəmlətmək maliyyə siyasətinin möhkəmliyini artıran əsas meyarlardan biridir. O, respublikada son illər yeridilən pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir.

Məlum olduğu kimi, 1994 – 1994 cü illərdə Azərbaycanda inflyasiyanın səviyyəsi 1000 % dən yuxarı olmuşdur. Ayrı-ayrı bankların və sahibkarların qeyri qanuni yollarla varlanmaq cəhdləri inflyasiyanın daha da dərinləşməsinə, hiperinflasiyaya çevrilməsinə də səbəb ola bilərdi. O dövrdə milli bank (hal hazırkı Mərkəzi Bank) mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarını banklara 250 % lə verirdi. Banklar isə, ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərə kreditləri 260-270 % lə, bəzən isə hətta 300 % lə satırdı. Banklar həm də kreditləri onların geri qaytarılmasının fərqinə varmadan verirdilər.

Kreditlərin faizi məhsulun maya dəyərinə daxil edilir və o da qiymətin yüksəlməsinə səbəb olmağa, yəni, inflyasiya yaradıcı mənbəyə çevrilirdi. Faiz dərəcəsi həddindən artıq yüksək, onun əsas hissəsi isə qısamüddətli olduğundan, bu kreditlərin yalnız ticarət, kommersiya, vasitəçilik, möhtəkirlik strukturlarında istifadə olunması bəlkə də sərfəli ola bilərdi

Respublikamızda son illərdə aparılan antiinflyasiya tədbirləri nəticəsində, illik inflyasiya tempi 1994 cü ildəki 1600 – 1800 %

dən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınaraq, 1995-ci ildə 85 % - ə, 1996-ci ildə 6,7 % - ə endirilmişdir. Son illərdə isə inflyasiyanın qarşısı təmamilə alınmış, milli valyuta olan manatın alıcılıq qabiliyyəti isə xeyli yüksəlmişdir. Hal hazırda inflyasiyanın səviyyəsi əvvəlki illərə nisbətən demək mümkündür ki, minimuma endirilmişdir. Son illərdə bir qədər yenidən inflyasiyada artma müşahidə olunmuşdur.

Fikrimizcə, aparılan maliyyə siyasətinin səmərəliliyi təkcə manatın sabitliyini təmin etmək, alıcılıq qabiliyyətini möhkəmləndirməklə deyil, habelə həmin məqsədlərə nail olma vasitələri ilə müəyyən olunur. Məlumdur ki, hazırda aparılan pul-kredit siyasətinin məqsədi ölkədə bərqərar olunmuş maliyyə sabitliyini möhkəmlətmək, milli valyutanın məzənnəsini çevik tənzimləməklə onun sabitliyini qorumaq, beynəlxalq normalara uyğun xarici valyuta ehtiyatları yaratmaq, bank islahatlarını daha da dərinləşdirməkdir. Maliyyə sabitliyinə toxunmadan dövriyyədə olan pul kütləsinin artırılması və pul parametrlərinin lazımı səviyyədə saxlanması mümkün olmuşdur. İndi respublikanın malik olduğu beynəlxalq maliyyə ehtiyatlarının həcmi ölkənin beynəlxalq likvidliyini təmin edir.

Təcrübədə pul kütləsinin artımına yol verməməklə, inflyasiyanı "boğmaq", iqtisadiyyatda əsaslı dəyişikliklər, o cümlədən struktur islahatları aparmadan inflyasiya tempini aşağı salmağın ən asan yoludur. Bu təcrübədə sınaqdan çıxmış faktdır. Lakin, onun iqtisadiyyatda "pul aclığı" yaratdığı və tələbatın yüksəlişinə, iqtisadi artıma mənfi təsiri də nəzərə alınmalıdır. Pul kütləsi ilə iqtisadiyyatın pul tələbatı arasında mütənasıblığı gözləmədən "inflyasiyanı boğmaq" siyasətinin yeridilməsi Ümumi Daxili Məhsulun fiziki ünsürlərinin dövrünün ləngiməsinə səbəb ola bilər.

Cədvəl 5: Azərbaycanın əsas sosial iqtisadi göstəriciləri.

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ÜDM:							
cəmi,mln.	4718,1	12522,6	18746,2	28360,5	38005,7	34578,7	41574,4
man. Adam							
başına (man)	595,5	1513,9	2291,1	3351,8	4439,9	3917,3	4653,3

Sənaye məhsulu, (mlyn. man.)	3639,5	9290,5	15509,1	22441,4	29697,6	22564,1	27978,3
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı məhsulları (mlyn. man.)	1072,6	1752,1	1991,5	2793,0	3333,2	3599,9	27978,2
Əsas kapitalla yönələn investisiyalar (mlyn. man.)	967,6	5769,9	6234,5	7471,2	9944,2	7724,9	9905,6
İqtisadiyyatla məşğul olanların orta sayı (min nəfər)	3704,5	3850,2	3973,0	4014,1	4056,0	4071,6	4329,1
Qeyri dövlət müəssisələrində	2426,3	2620,4	2701,1	2779,5	2811,6	2921,9	3186,4
İşsizlər (min nəfər)		317,8	291,2	284,1	262,2	206,2	258,3
Əhalinin gəlirləri (mlyn. man.)	4047,3	8063,6	10198,5	14558,2	20058,2	22396,1	25605,6
İqtisadiyyatla məşğul olanların orta aylıq əmək haqqı (manat)	44,3	123,6	149,0	215,8	274,4	298,0	331,5
Yaşayış evlərindən istifadəyə verilmişlərin ümumi sahəsi (min kv. metr)	487	1593	1583	1616	1845	1501	2049
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (mlyn. man.)	714,6	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9	11403,0
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mlyn. man.)	764	2140,7	3790,1	6086,2	10680,9	10503,9	11765,9
Dövlət büdcəsinin kəsirləri (mlyn. man.)	-49,3	-85,5	-78,6	-79,6	-848	-178,0	-362,9
İqtisadiyyatda mənfəət (mlyn. man.)	539,9	2133,1	2741,3	12276,3	11302,8	13933,9	19112,1
Pul kütləsi (mlyn. man.)	509,7	1505,9	1841,6	3440,5	8494,2	8469,2	
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği (manat)	14,4	28,5	41,4	62,9	95,8	100,4	112,9

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

		O cümlədən			Məktəbəqədar uşaq müəssisələri (yer)	Ümumi təhsil məktəbləri (şagird yeri)	Xəstəx analar, çarpayı	Poliklin lar, növbə ərzində qəbul	Klublar və mədəniyyət evləri
Dövlət	Qeyri Dövlət	Xüsusiyyəti	Əhalinin şəxsi	Xarici					
		Ondan							
65	536	536	536	-	-	300	110	350	-
74	413	394	370	19	-	2410	40	70	-
55	505	495	475	10	90	2372	30	-	-
99	704	688	662	16	40	5298	203	-	-
414	925	876	757	49	96	15451	45	67	300
41	1318	1311	1112	7	306	20961	160	288	-
176	1417	1394	1115	23	53	44668	72	441	240
146	1437	1410	882	27	150	47646	680	480	100
236	1380	1374	1097	6	1145	83686	320	523	-
243	1602	1602	1081	-	5095	67413	872	1142	1467
139	1362	1349	998	-	90	23742	890	1460	280

İstifadəyə verilməsinin ümumi sahəsi (min kv. metr)	
İllər	Cəmi
1995	601
2000	487
2001	560
2002	803
2003	1339
2004	1359
2005	1593
2006	1583
2007	1616
2008	1845
2009	1501

Təcrübə göstərir ki, tədavüldə olan və tezliklə tədavülə cəlb edilən pul kütləsinin Ümumi Daxili Məhsula nisbəti 80 % təşkil etdiyi halda, iqtisadiyyatın pula tələbatı təmin olunur. Bu halda yeridilən maliyyə siyasəti istehsalın artımına xidmət edir.

Iqtisadi inkişaf səviyyəsi Azərbaycanla eyni vəziyyətdə olan ölkələrin əksəriyyətində iqtisadiyyatın pula olan tələbatını ödəmək üçün bu nisbət gözlənilir və o iqtisadi artıma şərait

yaradılır. Qərbi avropa ölkələrində tədavüldə olan və tezliklə cəlb edilən pul kütləsinin Ümumi Daxili Məhsula nisbəti 80 – 100 % arasında, ABŞ da isə 120 % - dir.

Göstərilən metodlarla aparılan “inflyasiyanı boömaq” siyasəti tədavüldə olan və tezliklə dövriyyəyə cəlb edilə bilən pul kütləsinin azlaması ilə nəticələndi. Müəssisə və təşkilatlar arasında mübadilənin naturallaşma meyllərinin güclənməsi, xüsusi ilə barter əməliyyatlarının genişlənməsi pul çatışmamazlığına onların cavab reaksiyası olmuşdur. Bəzi müəssisələr pul çatışmamazlığı ucbatından, öz daxili iqtisadi əlaqələrini də naturallaşdırmışdır. Həmin vaxt bir sıra müəssisələrdə əmək haqqı ödənişinin naturallaşması, yəni, əmək haqqının natura ilə verilməsi buna əyani sübutdur. Bunlar isə iqtisadiyyatda “pul aclığı” yarandığını göstərmişdir. Belə vəziyyət istehsalın azalmasına və daxili bazarın məhdudlaşmasına təsir etmişdir.

Göstərilən hal Müstəqil Dövlətlər Birliyinin bir sıra ölkələrində , o cümlədən, Rusiyada da baş vermişdir.

İqtisadçıların hesablamalarına görə, məcmu istehsalın azalmasına bu faktorun təsiri 50 % - dən çox olmuşdur. Məsələn, Rusiya Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü N.Şimelyovun hesablamalarına görə, Rusiyada istehsal tənəzzülünün 57 % - i iqtisadiyyatda pul aclığı, 35 % - i əvvəlki qtisadi partnyorların itirilməsi, 8 % - i isə vergi yükünün ağırlığı ucbatından baş vermişdir.

MDB ölkələrinin iqtisadi vəziyyətinin təhlili göstərir ki, qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi, inflyasiya müəssisə və təşkilatların pul yığımlarına mənfi təsir göstərmişdir. Müəssisələrdə dövriyyə vəsaitinin çatışmaması, tədiyyə qabiliyyətli tələbatın kəskin surətdə azalması, daxili bazarın daralması, iqtisadi tənəzzülün başlıca səbəblərindən biridir.

Bu vəziyyət pul kütləsini artırmağı zərurətə çevirən, büdcə kəsirini maliyləşdirməklə əlaqədar deyildir. O,əmtəə və xidmətlərin dövriyyəsinə şərait yaratmaq, Ümumi Daxili Məhsulun fiziki komponentlərinin hərəkətinə xidmət etmək zərurəti ilə əlaqədardır. Pul kütləsinin çatışmaması kimi istifadə edilməklə tədavüldə sərbəst dönərli valyutalardan, xüsusi ilə ABŞ dollarından ödəniş vasitəsi ilə qismən təmin edilir.

Pul çatışmazlığı xarici valyutaların hesabına qismən ödənilsə də, o iqtisadi inkişafa öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də yaranmış vəziyyətdən optimal çıxış yolları axtarılmalıdır.

Müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı borclanmaya getmələrinin əsas səbəblərindən biri iqtisadiyyatda pul aclığının yaranmasıdır.

Büdcəni fəallaşdırmaq, onu iqtisadi inkişaf büdcəsinə çevirmək qaydaları da çox mürəkkəb deyildir. Məlum olduğu kimi, dövlət xərclərinin müəyyən hədd daxilində artımı, Ümumi Daxili Məhsulu nominal səviyyəsinin artımına xidmət edir. Başqa sözlə, müəssisələrin və şəxslərin pula tələbatının artırılması üçün zəncirvari reaksiya yaradır. Bu ,özlüyündə inflyasiya yaradan amildir. Lakin, aşağıdakı şərtlərə əməl edildiyi şəraitdə, inflyasiyanın yaranmasının qarşısı təməmilə alınabilir;

– Əmtəə kütləsini artırmaq üçün hazır ehtiyatlar kifayət qədər olmadığı şəraitdə dövlət xərclərinin sıçrayışlı artımına yol verilməməlidir.

– Hər cür dövlət xərclərini deyil, yalnız o xərcləri artırmaq məqsədə uyğun ola bilər ki, o, istehsalın multiplikativ (dəfələrlə) artımına şərait yaratsın, istehsal gücü təmin olunmamış material tutumlu sahələrə istehsal vasitələrinin alınması təmin olunsun.

İstehsal vasitələrinin alınması xərclərinin artımı, ona adekvat məhsul istehsalını artırmağa şərait yarada bilər. O da öz növbəsində müəssisənin mənfəətinə, işçilərin əmək haqqı səviyyəsinə, bir sözlə, bütün iqtisadi göstəricilər sistemində səmərəli təsir göstərə bilər. Bu avropa ölkələrində geniş istifadə edilən metoddur.

C.M. Keynsin əsərlərində "az inflyasiyalı stimullaşdırma" metoduna geniş yer verilir. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə məşhur iqtisadçı alim V. Leontevin təklifləri ilə "xərclər və məhsul buraxılışının artımı" metodunun istehsala ən səmərəli tətbiqini həyata keçirmək üçün fəal iş aparılır. Həmin metodun Azərbaycanda tətbiqi üçün geniş imkanların olduğunu yaddan çıxarmaq olmaz. Belə ki, bu metodla dövlət sifarişinə uyğun olaraq mülki aviasiya üçün təyyarələr (aviasiya firmalarına lizinq vasitəsilə istifadəyə vermək üçün), dəmir yolu və şəhər nəqliyyatına avadanlıqların alınması, həmçinin avtomobil yollarının salınması və yenidənqurulmasına ayrılan vəsait sərfi

məqsədəuyğun olardı. Əlbətdə, belə sifarişlərin tender üsulu ilə aparılması xərclərin səmərəliliyinin yüksəltməyin zəruri şərti olardı.

Əgər söhbət uzunmüddətli səmərəlilikdən, məsələn, tədricən xeyir verən yüksək texnoloji layihənin maliyələşdirilməsindən gedirsə, onda onun makroiqtisadi inkişafı stimullaşdırılması, bu gün ümummilli tələbatın artımı ilə nəticələnsə də, büdcə gəlirinin tezlikə artımına təsir etməsi çətinləşə bilər. Lakin, makroiqtisadi inkişafa təsiri zamanı investisiya seçilməsinə başqa münasibət göstərmək lazım gəlir. Bu zaman investisiya qoyuluşunun tezliklə nəticə verə bilən müəssisələrə yönəldilməsi əsas götürülməlidir. İxracatı sürətlə artıran (neft, pambıq, tütün və s. istehsalı), habelə tələbatın yüksək olduğu istehlak şeyləri istehsalını artırmağa yönəldilən investisiya qoyuluşları buna misal ola bilər.

Dövlət vəsaitini xaricdə istehlak şeyləri almağa yönəltmək əmtəə kütləsini artırmağa təsir etsə də, o, maliyyə resurlarını investisiyaya yönəltmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Milli iqtisadiyyata himayədarlıq siyasətinin bu metodla yerinə yetirilməsi nəzəri cəhətdən bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə ziddir. Lakin, yaddan çıxarmaq olmaz ki, bazar münasibətləri yolu ilə inkişaf etmək üçün həmişə və xüsusən də böhran şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafına düşünülmüş himayədarlıq siyasəti yeridilməsi siyasəti zəruridir. Beynəlxalq miqyasda sərbəst ticarət hərəkətinə başçılıq edən ABŞ da keçən əsrin 30 – cu illərində "Amerika məhsullarını alın" şüarı geniş yayılmışdı. Metodlar dəyişsə də, bu günün özündə də ABŞ da daxili bazarı qorumaq, milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq üçün iqtisadi alətlərin gücündən geniş istifadə edilir. Məsələn, yapon elektron avadanlıqlarının, minik avtomobillərinin ABŞ bazarına daxil olmasını məhdudlaşdırmaq üçün gömrük rüsumlarından, aksizlərdən bir vasitə kimi istifadə edilir.

Milli iqtisadiyyata himayədarlıq siyasəti yeritmədən yaponiyanın 2 – ci dünya müharibəsində dağılmış sənayesinin qısa müddətə bərpası və sonradan onun dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilməsi (yaponiya dünyanın ikinci ən böyük sənaye dövlətidir) mümkün olmazdı.

2) Azərbaycan Respublikasında pul-kredit siyasəti və onun iqtisadi inkişafda rolu.

Müasir bazar iqtisadiyyatı eyni zamanda pul iqtisadiyyatı deməkdir. Dövlətin pul tədavülü sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksi pul-kredit siyasəti adlanır. Həmin siyasət kredit və ya pul emisyonunun (kredit ekspansiyası) təşviqinə, ya da onların məhdudlaşdırılmasına yönəlir. Mərkəzi banklar krediti genişləndirmək və faizi artırmaqla konyukturanı canlandırmağa çalışırlar.

Əksinə, iqtisadi yüksəliş çox vaxt birjada möhtəkirliyin artması, qiymətlərin yüksəlməsi, iqtisadiyyatda disproporsiyaların artması ilə müşayiət olunur. Belə hallarda mərkəzi banklar kreditlərin məhdudlaşdırılması, faiz dərəcələrinin yüksəldilməsi, ödəmə vasitələri emisiyalarının azaldılması və s. yolu ilə konyuktur dərəcəsinin artmasının qarşısının alınmasına çalışırlar. Azərbaycanda ardıcıl şəkildə həyatə keçirilən radikal iqtisadi islahatlar odevkat pul-kredit siyasətinin aparılmasını da tələb edirdi. Belə bir siyasət dövlət müstəqilliyinin bərpasından dərhal sonra başlanmışdır. Ölkədə müstəqil valyuta v. pul-kredit sisteminin formalaşmasında "Azərbaycan Respublikası Milli Valyutasının Tətbiqi Haqqında" 12 iyul 1992 – ci il fərman və 1992 ci ilin avqust ayında qəbul olunmuş "Milli Bank Haqqında", "Banklar və Bank fəaliyyəti haqqında" qanunlar mühim rol oynamışdır.

Prezident fərmanı ilə 1992 ci il avqustun 15 dən Azərbaycan Respublikasının milli valyutası (manat) dövriyyəyə buraxılmış və 1 manat 10 rubl nisbəti ilə onun rublla yanaşı ödəniş vasitəsi kimi istifadəsini icazə verilmişdir.

1993 cü ilin dekabr ayında imzalanmış Prezident fərmanı ilə manat 1994 cü ilin yanvar ayının 1 də etibarən Azərbaycan Respublikası arazisində yeganə ödəniş vasitəsi funksiyasını yerinə yertirməyə başlamışdır. Həmin tarixi müddəə 1995 ci ildə qəbul edilmiş Konstitutsiyada öz əksini tapmışdır. Konstitutsiyanın 15 ci maddəsində təsbit edilmişdir.

1. Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır.
2. Pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Milli Banka mənsubdur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir.

3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi istifadə olunması qadağandır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk illərində ticarət sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Geniş "küçə ticarəti" bunun yalnız bir hissəsi idi. Ticarətin artması pul köçürmələri və kreditlərin artması üçün əlverişli şərait yaratdı. Həmin dövrdə qəbul olunan qanunvericilikdə ilk kommərsiya banklarının yaradılmasına icazə verilmişdir. Qısa müddət ərzində ölkəmizdə çoxlu sayda kommərsiya bankları yaradıldı və fəaliyyətə başladı. 1994 cü ilin sonunda ölkədə artıq 240 səhmdar -kommərsiya bankları fəaliyyət göstərirdi. Onların bir hissəsi qanuni, digər hissəsi qeyri-qanuni fəaliyyət aparırdı. Bazar iqtisadiyyatı "Hər küçədə bir bank" demək deyildir. Bu banklar ölkədə pula olan tələbatın artırılmasında və inflyasiyanın daha da dərinləşməsində də mühim rol oynamışlar.

İnflyasiya və mal çatışmamazlıqları girdabına boğulan əhalinin güzəranının həmin bankları yaradan və işlədən maliyyə fırıldaqçıları vəziyyəti daha da ağırlaşdırırdı. "Qara Bazar" da nəzərə alınsa pul-kredit siyasətində tam özbaşnalıq hökm sürdüyü tam göz qabağında idi. Pul-kredit sferalarında ciddi dövlət tənzimləmələri yalnız 1995 ci ildən, yəni, siyasi və iqtisadi sabitlik bərpa olundqdan sonra başladı.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən pul-kredit siyasəti Milli Bankın (indiki Mərkəzi Bank) səlahiyyətlərinə aid edilmişdir. Pul-kredit sisteminin əsas istiqamətləri Milli Bank tərəfindən cari dövrdə yaranmış iqtisadi vəziyyət və həll olunması zəruri olan əsas problemlər kompleks nəzərə alınmaqla Milli Bank haqqında qanuna uyğun olaraq hazırlanır və həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin "Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinin, iqtisadiyyatda maliyyə vəziyyətinin sabitləşdirilməsi haqqında" 15 iyun 1994 cü il tarixli fərmanı və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 28 iyun 1994 cü il tarixində qəbul etdiyi "1994 cü il üçün pul kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri haqqında" qərarı proqram sənədləri olaraq

pul krediti siyasətinin uzun bir dövr üçün yeni mərhələnin başlanğıcının əsasını qoymuşdular.

Yeni pul krediti siyasətinin əsas mahiyyətini kredit siyasətini sərtləşdirmək, əsassız və ucuz pul kredit emissiyasının qarşısını almaq, nəticə etibarlı ilə pul kütləsinə nəzarəti gücləndirmək, maliyyə sabitliyinin əsas göstəricisi olan inflyasiya tempinin minimuma endirilməsinə və Azərbaycanın milli valyutası olan manatın xarici dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmlənməsinə nail olmaq təşkil etmişdir.

Sabitləşdirmə proqramı Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə birlikdə hazırlanmışdır. Bu proqramın ən mühim məqsədi valyuta məzənnəsinə sabitləşdirmək idi. İnfilyasiyanın dərinləşməsi nəticəsində 1995 ci ilin əvvəlində paritet 4326 manata yüksəldilmişdi. 1993 cü ilin əvvəlində manatın məzənnəsi 1 dollar = 118 manat idi. Görülən tədbirlər nəticəsində 1998 ci ilin əvvəlində 1 dollar = 3906 manat ətrafında sabitləşməyə başladı. İnflyasiya isə 4,2 % ə qədər aşağı salındı.

Həmin nəticələrə Milli Bankın 1995 ci ildən sonra həyata keçirdiyi sərt pul-kredit siyasəti vasitəsilə nail olunmuşdur. Sabitliyin təmin olunmasında manatın məzənnəsinə müdaxilə müəyyən rol oynamışdır. Həmin dövrdə ölkə idxalından asılı olduğu və ölkə iqtisadiyyatı struktur böhranını qısa bir zamanda aradan qaldırılması mümkün olduğu üçün nisbi sabit məzənnə siyasəti sabitliyin tənzimlənməsində mühüm rol oynamışdır. Hətta manatın məzənnəsi inflyasiya tempində nisbi yüksək səviyyədə saxladı. Bu siyasət ölkəyə mal axını artırdı, mallı bolluğu yaratdı, qiymətləri sürətlə aşağı saldı və nəticədə sabitlik yarandı. Bu siyasətin mənfi cəhətləri idxalın sürətlə artması və cari ödəmələr balansının kəsirləri beynəlxalq valyuta fondundan alınan kreditlər hesabına ödənilirdi.

1998 ci ildən sonra yeridilən pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri də 1994 cü ildən başlayaraq yeridilən pul-kredit siyasətinin qarşıya qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, davamlılıqları saxlayaraq yeni reallıqları, iqtisadiyyatda, xüsusilə maliyyə-kredit sferasında baş verən dəyişiklikləri, əldə olunmuş nəaliyyətləri nəzərə almaqla yeni kredit tədbirləri ilə bu siyasətin daha da təkmilləşməsinə yönəldildi.

Göstərilən ildən sonra həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi davamlı maliyyə sabitliyinə və bank sisteminin inkişafına nail olmaq, milli valyutanın məzənnəsini çevik tənzimləməklə onun sabitliyini qorumaq, beynəlxalq normalara uyğun xarici valyuta ehtiyatları yaratmaq və bu əsasda respublikada hökumət tərəfindən Ümumi Daxili Məhsulun artmasının davamlı xarakterli olmasına, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə nail olunmasına yönəlmiş geniş miqyaslı iqtisadi islahatların aparılmasına daha əlverişli ümumi iqtisadi şərait yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Milli bank qeyri neft sektoruna da kredit verməyə başladı. İqtisadi inkişafın sürətlənməsi və onun yaratdığı yeni konyuktura ilə əlaqədar 1999 cu ilin avqustunda manat 6% səviyyəsində devalvasiya edildi.

Doxsanıncı illərin ikinci yarısında pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi əldə olunmuş maliyyə sabitliyini qorumaq olmuşdursa, həmin dövrdə deflyasiyanın qarşısını almaq kimi məqsəd ön plana keçmişdir. Bu zaman maliyyə sabitliyinə xətdər yetirmədən pul kütləsini artırmaq və bunun üçün pul parametrlərini lazımı səviyyəyə çatdırmaq nəzərdə tutulmuşdur. Deflyasiya problemi həll olunduqdan sonra, Milli Bank pul-kredit siyasətində yeni strategiyalar işləməyə başladı.

Ümumiyyətlə, hədəflərindən və bu hədəfə nail olmaq yollarından asılı olaraq pul siyasəti müxtəlif strategiyalara və rejimlərə ayrılır. Təcrübə pul siyasətinin pul kütləsinin hədəflənməsi, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi və s. kimi rejimlər vardır.

Müasir mərhələdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul siyasətinin son məqsədini qiymətlərin sabitliyinin təmin olunması təşkil edir. Təcrübə göstərir ki, Mərkəzi Bank tərəfindən dayanıqlı iqtisadi artımın dəstəklənməsinin ən optimal yolu qiymətlərin sabitliyinin təmin olunmasıdır. "Azərbaycan Respublikasının Milli (Mərkəzi) Bankı haqqında" qanunun 4 – cü maddəsinə görə "Milli (Mərkəzi) Bankın əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir."

Pul siyasətinin son məqsədlərinə aralıq hədəflər vasitəsilə nail olunur. Azərbaycanda inflyasiya üzrə hədəfə nail olmaq üçün pul siyasətinin aralıq hədəfi kimi pul kütləsindən istifadə

olunur. Hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsindən asılı olaraq tələb olunan pul kütləsinin artım həddi təyin edilir və bu göstərici pul siyasətinin tətbiqi üçün istiqamət eolunu oynayır.

Mərkəzi Bankın hesabatlarında göstərildiyi kimi Azərbaycanda pul siyasətinin aralıq məqsədləri arasında pul kütləsinə daha çox üstünlük verilməsi uzunmüddətli dövrdə inflyasiyanın dinamikasının əsasən məhz pul kütləsindən asılı olması ilə əlaqədardır. Bunu ekonometrik vasitələrin tətbiqi ilə aparılmış təcrübələr təsdiq edir. Funksional əhatəsi (pulun funksiyalarını əhatə edən bütün maliyyə aktivlərini əhatə etmə dairəsi) və siyasətə yararlılıq dairəsini nəzərə alaraq Mərkəzi Bank aralıq məqsəd kimi milli valyutada geniş pul kütləsi olan – M2 pul aqreqatından istifadə edir.

Manatın məzənnəsi tənzimlənən məzənnə rejimində formalaşdığından, məzənnə və faiz dərəcələri pul kütləsinin dəyişməsindən asılı olaraq dəyişir. Son məqsədlə yanaşı pul kütləsinin həm də pul siyasətinin operativ hədəfi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olması onun aralıq hədəfi kimi yararlığını daha da artırır. Azərbaycanda pul siyasətinin taktiki və ya operativ hədəfi pul bazasıdır.

Pul bazası üzrə operativ hədəfdən asılı olaraq pul siyasətləri alətlərinin kəmiyyət parametrləri, o cümlədən, açıq bazar əməliyyatlarının həcmi, banklara veriləcək kreditlərin məbləği və s. müəyyənləşdirilir. Operativ və aralıq hədəflərə nail olunması baza inflyasiya üzrə müəyyən olunmuş hədəfə nail olmağa imkan verir.

2003 – cü ildən etibarın müstəqil dövlətimizin inkişafında yeni dövr başlamış, ölkə iqtisadiyyatında yeni keyfiyyət meyilliliyi güclənmişdir. Yeni dövr iqtisadi inkişafın davamlı fazaya daxil olması, iqtisadiyyatda sahəvi – regional diversifikasiyanın start götürməsi, durmadan artan neft gəlirlərini mühim sosial və iqtisadi sahələrə fəal yönəldilməsi səciyyəvidir.

Nəzəriyyədən bəllidir ki, qiymətlərin dəyişməsi ilk növbədə bazar iqtisadiyyatının əsas qanunu olan tələb-təklif qanununa əsaslanır. Tələb təklifi üstələdikdə iqtisadiyyatın hərərəti yüksəlir, xərclər artır, istehsal isə buna gec reaksiya verir, təklif lazımı

sürət götürənə qədər inflyasiya baş verir. Bu müəyyən dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də səciyəvi olmuşdur.

Belə ki, davamlı ikirəqəmli iqtisadi artım şəraitində iqtisadiyyatda məcmu xərclərin bütün kanalları –istehlak, investisiya, dövlət xərcləri, xarici tələb üzrə yüksək artım inamikası formalaşmışdır. Ümumi Daxili Məhsulun istehsalı 2005 ci, 1990 cı ildəki səviyyəni 11% ötmüşdür. 2005 ci ildə Ümumi Daxili Məhsulun həcmi 12,5 milyard manat olmuşdursa, bu göstərici artaraq son 2010 cu ildə 41,5 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 3,3 dəfə artım deməkdir.

Cədvəl – 7: İqtisadiyyata krediti qoyuluşları (ilin sonuna,mlyn. man.)

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	466,7	1440,9	2363,7	4681,8	7191,3	8407,5	9163,4
Qısamüddətli kreditlər	366,4	913,2	1142,0	1649,5	2295,9	2359,9	2567,1
Yekuna görə faizlə	72,0	63,4	48,3	35,2	31,9	28,1	28,0
Uzunmüddətli kreditlər	130,0	527,7	1220,7	3032,2	4895,4	6047,6	6596,3
Yekuna görə faizlə	28,0	36,6	51,7	64,8	68,1	71,9	72,0

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

Bütün bunlar eyni zamanda inflyasiyaya qarşı mübarizə sahəsində pul-kredit siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Qeyd olunmalı həmçinin budur ki, son illər ölkə iqtisadiyyatında kredit qoyuluşları xeyli artmışdır, bunu tərtib etdiyimiz müvafiq cədvəlin materiallarından da (cədvəl - 7) görmək mümkündür. Belə ki, iqtisadiyyatda kredit qoyuluşları 2005 ci ildə 1440,9 milyon manat olmuşdursa, bu göstərici 6,3 dəfə artaraq 9163,4 milyon manata çatmışdır.

Ölkənin stratejik valyuta ehtiyatları da 2009 cu ilin sonuna 1,8 milyard ABŞ dollarından çox artaraq, Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri də nəzərə alınmaqla 20 milyard dolları ötmüşdür. İl ərzində onların idarə olunmasında 430 milyon dollara yaxın gəlir əldə edilmişdir.

3) Maliyyə siyasətində dövlətin prioritet vəzifələri. Dövlətin prioritet xarakterli vəzifələrindən biri pula tələbatı ödəməklə, əmtəə istehsalı artımını stimullaşdırmaq və artan pul kütləsinin əmtəə dövriyyəsinə xidmət etməsini təmin etməkdir. Fikrimizcə, emissiyanı məhdudlaşdırmaqla büdcə kəsirini azaltmaq əvəzinə, pul kütləsinə müəyyən çərçivədə artırmaqla, əmtəə-pul tarazlığının yaradılmasına nail olmaq məqsədəuyğundur.

Maliyyə siyasətində başlıca vəzifələrdən biri də, kreditlərin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış faiz dərəcəsinin müəyyən edilməsidir. Onu Mərkəzi Bank müəyyənləşdirir. Burada kredit hərracları vasitəsilə tələb-təklif nisbətləri əsasında faiz dərəcələrinin formalaşması əsas rol oynayır.

Məlumdur ki, 10 il əvvəl bankların yüksək faizlə verdikləri kreditlərin geri qaytarılması üçün, onları alan müəssisə və təşkilatların rentabelliyyətinin heç olmazsa faiz dərəcəsinə bərabər olması lazım idi. İllik rentabelliyyəti 250-300% olan müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti, müasir dövrdə ağıla sığmaz görünə bilər. Ola bilsin ki, ticarət kommersiya strukturlarına bu faiz məqbul olmuşdur. Lakin, belə faiz dərəcələrinə nainki Azərbaycanın, hətta ABŞ-nin, Fransanın, Almaniyanın, Yaponiyanın, Sinqapurun və s. inkişaf etmiş ölkələrin yüksək rentabelli şirkətləri belə davam gətirə bilməzdi. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, London birjasında qısamüddətli kreditlər üzrə faiz dərəcələri 5-7% dən yüksək deyil.

Bir qayda olaraq, kreditlərə tələb nə qədər yüksək olarsa, faiz dərəcəsi orta mənfəət normasından aşağı olar. Əgər kreditlərin faiz dərəcəsi orta mənfəət normasına bərabər olarsa onda kredit almaq mənasız olardı. Yəni, müəssisə qazandığının hamısını alınmış kreditlər üçün faizin ödənilməsinə sərf edərdi. Həmin dövrdə isə Azərbaycanda kreditlərə faizin dərəcəsi müəssisə və təşkilatların məbfəətlilik dərəcəsinə dəfələrlə üstələmişdi.

Ölkədə aparılan sərt pul kredit siyasəti nəticəsində inflyasiyanın səviyyəsi xeyli azalmışdır. Nəticədə, müsbət kredit faizi saldosuna, yəni, onun inflyasiya tempindən yüksək olmasına nail olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının

mərkəzləşmiş kreditlərə görə faiz dərəcəsi 10% - dən 7% - ə endirilmişdir.

Mərkəzi bank ölkə iqtisadiyyatının kreditə olan tələbatının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış proqnozlarını, mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının mükəmməl proqramını hazırlayır. Pul dövriyyəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, nağd pul kütləsinin tam şəkildə bank dövriyyəsinə cəlb edilməsi, hesablaşmalarda olan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması, köçürmələrin sürətləndirilməsi və s. üçün sistem xarakterli tədbirlər görülməlidir.

Aktiv tədiyyə balansının formalaşmasına nail olmaq, maliyyə siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir. Tədiyyə balansı hər bir ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin vəziyyətini səciyyələndirən əsas makroiqtisadi göstəricilər toplusu olduğundan, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilk növbədə həmin ölkənin tədiyyə balansının göstəriciləri ilə tanış olur. Bu göstəricilər həmin ölkənin tədiyyə qabiliyyətini əks etdirməklə yanaşı, bu ölkənin xarici iqtisadiyyatdan nə dərəcədə asılı olduğunu aşkar edir və bu asılılığın nizamlanması yollarının araşdırılmasına imkan verir.

Tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi makroiqtisadi proqramların başlıca məsələləri kimi xarakterizə edilir. Makroiqtisadi proqramlar isə, mövcud iqtisadi problemlərin, qarşıya qoyulan iqtisadi məqsədlərin və bu məqsədlərə nail olunma yollarını əks etdirən alətlərin məcmusundan ibarətdir. Bunlardan irəli gələn məqsədlərə isə aşağıdakılar daxildir:

- ❖ İstehsal həcmının uzunmüddətli inflyasiyasız artımının təmin olunması.
- ❖ İnflyasiyanın qarşısını almaqla onun uzunmüddətli artımla bir araya sığan səviyyəyə nail olunması.
- ❖ Beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin sabit səviyyəsinin qorunub saxlanması.
- ❖ Əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması

Bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, ölkə rəhbərliyinin gördüyü radikal tədbirlər, xarici ticarətin

liberallaşdırılmasının dərinləşdirilməsi, ixracatı stimullaşdırmaq üçün ixracat vergisinin ləğv edilməsi və digər tədbirlərin həyata

keçirilməsi nəticəsində son illərdə idxal-ixrac əməliyyatlarının da Azərbaycanın xeyirinə müsbət saldo yaranmış və bu proses davamlı olaraq artmaqdadır.

Lakin, bu müsbət meylin möhkəmlənməsi və inkişafı üçün radikal xarakterli tədbirlər görməyin vacib olduğunu unutmamalıyıq. Unutmamalıyıq ki, milli istehsalımızın artımına nail olmadan, idxal ixrac balansında müsbət saldonu saxlamaq, onu uzunömürlü etmək asan olmayacaqdır.

Maliyyə siyasətinin məsələlərindən biri də, respublikamızda xarici və birgə yaradılmış bankların rolu ilə yerli, milli bankların mövqeyi arasında tarazlaşdırılmış siyasətin yeridilməsindən ibarətdir.

Bank sisteminin formalaşdığı ilk illərdə Azərbaycan Respublikasında 240 a yaxın bank fəaliyyət göstərirdisə, indi onların sayı azalmış və hazırda cəmi 44 bank qalmışdır. Hazırda ölkəmizdə yerli özəl banklarla yanaşı, 2 dövlət bankı və 1 xarici bank fəaliyyət göstərir. Əlbəttə, bankların sayının azalmasını belə müsbət qiymətləndirmək olar. Belə ki, Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən islahatlar nəticəsində bankların nizamnamə kapitalının artırılması, kredit bazarında güclü maliyyə mənbəyi olan bankların fəaliyyət göstərməsinə səbəb olmuşdur.

Hal hazırda nizamnamə fondunun minimum həddinə qoyulan məbləğ fəaliyyətdə olan banklar üçün 3 milyon ABŞ dolları, yeni açılan banklar üçün isə 5 milyon ABŞ dolları müəyyən edilmişdir. Bank sistemində həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində, hazırda Azərbaycanda əməliyyatlar aparmaq üçün lisenziya almış kredit təşkilatlarının sayı da xeyli artmışdır. Bunların 40% i banklar, 60% i isə qeyri bank kredit təşkilatlarıdır. Respublikada fəaliyyət göstərən bankların faktiki nizamnamə fondlarının ümumi həcmi də xeyli artmışdır. Bunun da 13,4 % - i dövlət banklarının, 86,6 % - i özəl bankların payına düşür.

Bankların nizamnamə kapitalı ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir və onların artması bankların kapital cəlb etmə qabiliyyətlərinin inkişaf etdiyini göstərir. Bankların nizamnamə kapitalının artması, eyni zamanda onların iriləşməsinə də səbəb olmuşdur. Burada əsas məqsəd əhalinin banklara olan inamını artırmaq, krediti sistemini rəqabətə davam gətirməyə,

kiçik, müasir tələblərə cavab verməyən və məhdud miqdarda bank xidməti göstərən banklardan qorumaqdır. Bununla yanaşı, respublikada iqtisadi imkanları ən güclü olan müştərilərin (konsorsiumların, şirkətlərin, müəssisə və təşkilatların və s.) hesablarını aparan bankların maliyyə sferasında rəqabət aparma qabiliyyətinin qarşısında adi bankların dözə bilməyəcəyi əvvəlcədən nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda bankların fəaliyyəti Mərkəzi Bank tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi Bank qanunla həvalə olunmuş mühim iqtisadi alətlərlə, kredit təşkilatları üçün məcburi normativləri, kredit təşkilatlarının likvidlik göstəricilərini, valyuta və başqa maliyyə risklərinin maksimum miqdarını, borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar qarşılıqlı borclananlar üçün riskin maksimum miqdarını və s. müəyyən etməklə, onların fəaliyyətini tənzimləməlidir.

Mərkəzi Bank həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarına nəzarət sahəsində zəruri funksiyaları həyata keçirməli, maliyyə sisteminin xarici rəqabətdən qorunması və inkişafına şərait yaratmalıdır. Bu sahədə Mərkəzi Bankın qanunla sahib olduğu güclü iqtisadi alətlərindən maksimum və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi üçün radikal tədbirlər görülməsi təmin edilməlidir.

- Bank işi üzrə normativ aktların qəbul edilməsi
- Kredit təşkilatları üçün məcburi normativ qaydaların müəyyən edilməsi
- Qeyri rezidentlərin vəsaiti hesabına krediti təşkilatlarının nizamnamə kapitalının artırılmasının qanunvericiliklə tənzimlənməsi
- Kredit təşkilatlarının öz vəsaitlərinin miqdarı ilə, onun risk üzrə tarazlanmış aktivlərinin məbləği arasında son risklərin müəyyən edilməsi
- Kredit təşkilatlarının likvidlik göstəricilərinin müəyyən edilməsi
- İri kredit risklərinin maksimum miqdarının müəyyənləşdirilməsi
- Valyuta və ya başqa maliyyə risklərinin maksimum miqdarının müəyyənləşdirilməsi

- Kredit təşkilatçılarının öz payçalarına (səhmdarlarına) verdiyi kreditlərin, təminatlarının müəyyən edilməsi və s. tədbirlər sistemini həyata keçirməklə, Mərkəzi Bankın ölkənin iqtisadi inkişafını və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xidmətini təşkil etməlidir

Fikrimizcə, maliyyə siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün Mərkəzi Bank Ümumi Daxili Məhsulun artımı, istehlak qiymətlərinin yüksəldilməsi və rəsmi dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi arasında nisbətlərin optimallığını təmin etməlidir. Unutmaq olmaz ki, pula tələbatın öyrənilməsində ən azı 3 fundamental amilin – Ümumi Daxili Məhsulun fiziki həcmi, qiymətlər indeksi və pul dövriyyəsinin sürəti nəzərdə alınmalıdır. Bu amilləri nəzərə almadan maliyyə siyasətinin formalaşdırılması, bazar iqtisadiyyatına və strategiyasına, nə də praktikasına uyğun fəaliyyəti təmin edilə bilməz. Dünya ölkələrinin əksəriyyətində pul kütləsinin, Ümumi Daxili Məhsulun fiziki həcmindən və qiymətlərinin səviyyəsinin qabaqlanması təmin edilir və yüksək iqtisadi nəticələrə nail olunur.

Ölkə iqtisadiyyatında yeni-yeni iqtisadi subyektlərin və təsərrüfatçılıq formalarının yaranma prosesinin sürətləndiyi, onların təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə aid qərarlar qəbul etdiyi və onların arasında rəqabət mübarizəsinin artdığı şəraitdə "pul qıtlığı" yaratmaq konsepsiyasına əsaslanan maliyyə siyasətini inadla davam etdirmək, onun iqtisadi artıma əks təsir göstərən güclü amilə çevrilməsinə səbəb ola bilər.

Həyata keçirilən maliyyə siyasəti nəticəsində son illər dövlət büdcəsinin gəlirləri əvvəlki illərin göstəricisi ilə müqayisədə xeyli artmış, bank-kredit təşkilatları tərəfindən hüquqi və fiziki şəxslərə verilmiş kreditlərin həcmi yüksəlmiş, 2010 cu ildə kredit qoyuluşunun 42,7 faizi dövlət, 54,9 faizi özəl, 2,4 faizi isə qeyri bank kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilmiş, verilmiş kreditlərin 71,9 faizini uzunmüddətli kreditlər təşkil etmişdir. Ödənilmə vaxtı keçmiş kreditlərin vaxtı xeyli azalmışdır.

Mərkəzi Bankın hesabat məlumatlarından məlum olur ki, indi iqtisadi artım ölkənin iqtisadi mövqeyinin güclənməsi fonunda son bir neçə ildə cari əməliyyatlar hesabının müsbət saldosu xeyli

artmış, ölkənin xalis kreditor mövqeyi əhəmiyyətli dərəcədə güclənmişdir.

Respublikaya xarici valyuta axınlarının artması nəticəsində strateji valyuta ehtiyatları son bir neçə ildə 5 dəfə artmışdır. Hazırda strateji valyuta ehtiyatlarının qeyri neft sektoru üzrə mal və xidmətləri maliyləşdirmə müddəti beynəlxalq normadan da 5 dəfə yüksəkdir.

Hazırda ölkənin bank sektoru da iqtisadiyyatın yüksək dinamika ilə artan sektorlarından biridir. İl ərzində bank sisteminin artım göstəriciləri son beş ildə müşahidə olunan ən yüksək səviyyəyə çataraq 70 – 80 %, əhalinin əmanətləri isə il ərzində iki dəfə artmışdır. Ölkənin toplum bank aktivləri Cənubi Qafqazın bank aktivlərinin təxminən 60 faizini təşkil edir. Bank sektorunun artım resursları, demək olar ki, tam həcmdə qeyri neft sektoruna yönəldilir.

Hazırda inflyasiyanın məhdudlaşdırılması, milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyinin qotunması, bank sektorunun inkişaf və maliyyə sabitliyinin təmin olunması mövcud makroiqtisadi durum şəraitində bank sektorunun qarşısında duran ən mühim vəzifədir.

3 – cü Fəsil: Mövcud iqtisadi şəraitdə maliyyə ehtiyatları və maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri.

1) Büdcə xərclərinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri və büdcə proqnozlaşdırılmasının təkminləşdirilməsi. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə respublikamızda maliyyə sahəsində aparılan iqtisadi islahatlar dövlətin maliyyə

ehtiyatlarının, o cümlədən dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ildəl ilə artırılmasına, büdcə kəsirinin Ümumi Daxili Məhsulda və büdcə xərvlərində ümumi çəkilərinin azalmasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası artıq keçid iqtisadiyyatı deyil, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyata malik dövlətlər sırasına daxil olmuşdur. Belə şəraitdə dövlət maliyyəsi iqtisadiyyat sahəsində uzunmüddətli konsepsiyaların hazırlanmasında mühim amillərdən biri kimi çıxış edir.

Dövlət büdcə vəsaiti ilə həm təkrar istehsal prosesinin təmin olunmasına, həm də əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına ciddi təsir göstərə bilər. Dövlət maliyyəsinin təyinatından aydındır ki, kollektiv tələbatların ödənilməsi üçün maddi resursların əldə edilməsi və xərclənməsi dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri ilə birbaşa əlaqəlidir.

Dövlət xərclərinin əsas hissəsini büdcə xərcləri təşkil edir. Büdcə xərcləri dövlətin fəliyyət sferasında olan tələblərin ödənilməsində özünü göstərir. Eyni zamanda büdcə xərcləri cəmiyyətin daha vacib tələbatını, məsələn iqtisadiyyatın inkişafı, sosial təminat, dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması və s. kimi tələbləri təmin etmək üçün mövcuddur.

Büdcə xərclərinin köməyi ilə dövlət maddi istehsal və qeyri istehsal sferası arasında pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsini idarə edir. Büdcə xərcləri özünün bölüşdürücü xarakterinə görə iqtisadiyyatın və sosial proseslərin dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynaya bilər.

Büdcədə nəzərdə tutulan hər hansı bir xərc müəyyən nəticəyə yönəlir. İqtisadi nəticələrinə görə dövlət xərcləri məhsuldar və qeyri məhsuldar xərclərə bölünür. Məhsuldar xərclərə dövlətin mülkiyyətinin artmasına xidmət edən və fərdi təsərrüfatların iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirən xərclər aid edilir. Qeyri məhsuldar xərclər isə bu nəticələrin heç birini vermir, lakin, onlar əhəmiyyətsiz də deyillər.

Məzmununa görə dövlət xərcləri ictimai tələbatların ödənilməsi üçün həqiqi xərclərə və vergilərin toplanması, dövlətin sənaye müəssisələrinin istismarı ilə əlaqədar işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı tutulma xərclərinə ayrılır. Bu xərclər nə qədər azdırsa maliyyə təsərrüfatı da bir o qədər təkmil olur.

Quruluşuna görə həqiqi xərclər dövlətin idarə edilməsi, ölkənin müdafiə və təhlükəsizliyi, ictimai işlərin təşkili, təhsil və sosial xidmət xərclərinə və s. ayrılır.

Tarixən dövlət xərcləri əvvəlcə natural, sonra isə pul formasında çıxış etmişlər. Natural xərclər, natural təsərfatın hökmranlığı dövründə ümumi hal idi. Tələbat xarakterinə görə xərclər adi və fəvqəladə xərclərə ayrılır. Fəvqəladə xərclər adi və dəyişkən tələbatların ödənilməsi xərcləri aid edilir. Maliyyə elmində artıq qəbul edilmişdir ki, adi xərclər cari gəlirlər (vergilər, rüsumlar və s.), fəvqəladə xərclər isə fəvqəladə daxilolmalar vasitəsilə (dövlət əmlakının satışı və s.) örtülür.

Maliyyənin tarixi göstərir ki, dövlətlər öz inkişafının bütün mərhələlərində gəlirlərə və xərclərə malik olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, hüquqi normalara əsaslanan gəlirlər və xərclər sistemi mövcud olmamışdır. Büdcə, dövlət öz xərclərini həyata keçirərkən və bunun üçün lazım olan vəsaitləri toplayarkən deyil, məhz maliyyə fəaliyyətinə planlı xarakter vermək üçün yaranmışdır. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar ölkəmizdə dövlətin iqtisadi funksiyaları ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bununla büdcə xüsusiyyətləri, sosial iqtisadi inkişafın təmin olunmasında rolu da dəyişmişdir.

Büdcə xərcləri vasitəsilə dövlət istehsal sferası arasında pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsini idarə edir. Büdcə xərcləri iqtisadiyyatın və sosial proseslərin dövlət idarəçiliyində mühim rol oynamağa başlamışdır. Büdcə xərcləri dövlətin yerinə yetirdiyi vəzifələrə başqa sözlə funksional təyinatına görə, iqtisadi məzmununa, təyinatına və iqtisadi bölgüyə əsasən qruplaşdırılır. İqtisadi təyinatına görə büdcə xərcləri iki əsas qrupa bölünür; cari və əsaslı xərclər. Cari xərclər dövlət hakimiyyət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə xərclərini və büdcə təşkilatlarının bilavasitə fəaliyyəti ilə bağlı cari xərcləri əks etdirir. Cari xərclərə əməyin ödənişi fondunun xərcləri, əmək haqqına üstəlik xərcləri, malların alınması və xidmətlərin ödənilməsi xərcləri və borclarla bağlı xərclər, əsaslı xərclərə əsaslı vəsaitlərin alınması, tikinti, əsaslı təmir xərcləri, dövlət ehtiyatlarının yaradılması ilə bağlı xərclər, torpaq və qeyri maddi aktivlərin alınması xərcləri, əsaslı ödənişlər (transferlər) aiddir.

Büdcə xərclərinin idarə edilməsi eyni zamanda dövlət gəlirlərinin idarə olunması ilə sıx bağlıdır. Çünki büdcə xərcləri, büdcə gəlirləri ilə məhdudlaşır. Buna görə də büdcə xərclərini qənaətlə, ciddi təyinatı üzrə və səmərəli istifadə edilməsi zəruridir. Ümumiyyətlə, hər dövrdə dövlətin qarşıya qoyduğu sosial iqtisadi vəzifələrdən asılı olaraq büdcə xərclərinin tərkibi və quruluşunda müəyyən dəyişikliklər baş verir.

Dövlət xərclərinin quruluşu da müəyyən xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Məsələn, yüksək gəlirli ölkələrdə cari xərclər büdcə xərclərinin 87,0 faizini təşkil edirsə, aşağı gəlirli ölkələrdə bu 79,7 faizə qədərdir. Müvafiq olaraq malların və xidmətlərin alınmasına xərclərin 29,4 faizi yönəldilirsə, az gəlirli ölkələrdə 50 faizdən artığı yönəldilir.

Funksional təsnifatı üzrə də xərclərin quruluşunda bəzi fərqləq mövcuddur. Yüksək gəlirli ölkələrdə büdcə xərclərini 27,5 faizi sosial müdafiyyə və sosial təminatə yönəldilirsə, az gəlirli ölkələrdə bu cəmi 4,2 faiz təşkil edir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə bu göstərici təxminən 18 faiz ətrafındadır.

Azərbaycan Respublikasında isə 2010 cu ildə büdcə xərcləri ümumi daxili məhsulun 28,3 faizinə bərabər olmuşdur. (8-ci cədvəl)

9-cu cədvəldən göründüyü kimi, son illərdə büdcə xərclərinin tərkibində keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Xüsusilə büdcədən iqtisadiyyata ayrılan xərclər sürətlə artmışdır. Sosial xərclərin ümumi çəkisi azalsa da məbləğcə artım baş vermişdir. Büdcə xərclərinin quruluşu beynəlxalq göstəricilərə daha da uyğunlaşmışdır.

9-cu cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət xərclərinin quruluşunu tam əks etdirir. Büdcə ilə bağlı müqayisəli təkliflər aparmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin quruluşu da işdə göstərilir (10-cu cədvəl). Nəzərə alaq ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri dövlətin maliyyə ehtiyatlarının əsasıdır. Cədvəldən də göründüyü kimi, büdcə gəlirləri son 5 ildə (2006 – cı ilə nisbətən 2010 – cu ildə) 29,4 dəfə artmışdır. Hazırda ümumi gəlir 3868,8 milyon manat təşkil edir. Xüsusi çəkisinə görə daha çox gəliri təmsil edən fiziki şəxslərin gəlir

vergisi həmin dövrdə 1,1 dəfə, əlavə dəyər vergisi 2,8 dəfə, sair daxilolmalar 7,5 dəfə artmışdır.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri də büdcə siyasətidir. Onun səmərəliliyi büdcələrarası əlaqələrin səviyyəsindən, büdcə gəlirlərinin formalaşmasından, büdcə vəsaitlərinin istifadəsi üzrə hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin düzgün bölüşdürülməsindən və büdcə prosesinin idarə edilməsinin keyfiyyət parametrlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

İllər	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ÜDM cəmi (mlyn. man)	4718, 1	12522, 6	18746, 2	28360, 5	38005, 7	34578, 7	41574, 7
Adambaşı na (man)	595,1	1513,9	2241,1	3351,8	4439,9	3917,3	4653,3
Dövlət büdcəsini n gəlirləri (mlyn.	714,6	2055,2	3868,8	6006,6	10762, 7	10325, 9	11403, 0

man.)							
ÜDM – də (faizlə)	15,1	16,4	20,6	21,2	28,3	29,9	27,4
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mlyn. man.)	764,0	2140,7	3790,1	6086,2	10680,9	10503,9	11765,9
ÜDM – də (faizlə)	16,2	17,1	20,2	21,5	28,1	30,0	28,3
Dövlət büdcəsinin kəsiri (mlyn. man.)	-49,3	-85,5	-78,6	-79,6	-81,8	-178,0	362,9
ÜDM – də (faizlə)	-1,0	-0,7	-0,4	-0,3	-0,03	-0,5	0,9

Cədvəl – 8: Ümumi Daxili Məhsulun və Dövlət Büdcəsinin qarşılıqlı inkişafını əks etdirən göstəricilər

Cədvəl – 9: Azərbaycan Respublikası Dövlət Büdcəsinin xərclərinin quruluşu

Xərclər	2006		2007		2008		2009		2010	
	Fakt (mlyn. man)	Xərclərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man)	Xərclərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man)	Xərclərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man)	Xərclərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man)	Xərclərin xüsusi çəkisi
Cəmi	3790,1	100	6086,2	100	10774,2	100	10503,9	100	11765,9	100
İqtisadiyyat	1246,9	32,9	2350,0	38,6	4958,6	46	4373,9	41,6	4889,9	41,5
Sosial mədəni tədbirlər	1049,7	27,7	1670,3	27,4	2312,5	21,7	2763,0	26,3	2901,4	24,6
Təhsil	479,1	12,6	723,0	11,9	979,7	9,7	1147,9	10,9	1180,8	10,0
İncəsənət, informasiya və digər fəaliyyət növləri	58,9	1,6	81,9	1,3	118,3	1,1	133,6	1,3	145,2	1,2

Səhiyyə	162,0	4,3	257,2	4,2	376,2	3,5	402,4	3,8	429,2	3,6
Bədən tərbiyəsi	7,2	0,2	13,4	0,2	28,8	0,2	24,7	0,2	23,2	0,2
Sosial müdafiyyə	330,3	8,7	578,4	9,5	825,3	7,6	1038,9	4,9	1108,9	9,4
Sosial təminat	11,2	0,3	16,4	0,3	21,1	0,2	15,5	0,1	15,0	0,1
Elm	32,0	0,8	43,9	0,7	62,1	0,6	83,3	0,8	92,8	0,8
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq və prokurorluq	278,7	7,3	431,3	7,1	533,9	4,9	648,9	6,1	668,5	5,7
Qanunvericilik, icra hakimiyyəti, özünü müdafiyyə orqanları	142,8	3,8	198,8	3,3	252,4	2,3	289,7	2,7	303,0	2,6
Sair xərclər	1040,0	27,4	1391,9	22,8	2654,7	24,6	2345,1	22,3	2910,3	24,7

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

Cədvəl – 10: Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin quruluşu.

	2006		2007		2008		2009		2010	
	Fakt (mlyn. man.)	Gəlirlərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man.)	Gəlirlərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man.)	Gəlirlərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man.)	Gəlirlərin xüsusi çəkisi	Fakt (mlyn. man.)	Gəlirlərin xüsusi çəkisi
Cəmi Gəlirlər	3868,8	100	6006,6	100	10762,7	100	10325,9	100	11430,0	100
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	407,3	10,5	588,6	9,8	627,2	5,8	581,9	5,6	590,2	5,2
Hüquqi şəxslərin gəlir	1360,5	35,2	2457,7	40,9	2862,3	27,0	1329,2	12,9	1429,9	12,5

vergisi										
Torpaq vergisi	18,5	0,5	27,1	0,4	30,6	0,3	26,2	0,2	35,3	0,3
Əmlak vergisi	55,8	1,4	72,3	1,2	112,9	1,0	66,2	0,6	101,8	0,9
Əlavə dəyər vergisi	737,8	19,1	1179,2	19,6	1910,9	17,7	2012,8	19,5	2082,5	18,3
Aksizlər	187,4	4,8	402,9	6,7	486,9	4,5	485,1	4,7	514,9	4,5
Mədən vergisi	100,2	2,6	123,2	2,0	147,7	1,4	121,9	1,2	130,1	1,1
Xarici iqtisadi fəaliyyətə bağlı vergilər	139,3	3,6	293,2	4,9	449,7	4,2	418,1	4,0	291,8	2,5
Digər vergilər	40,9	1,0	68,6	1,1	96,8	0,9	86,8	0,8	90,3	0,8
Sair daxilolmalar	821,1	21,2	793,8	13,2	4037,7	37,5	5197,7	50,3	6136,2	53,8

Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2011

Maliyyə sistemində büdcənin tutduğu yer maliyyə qanunvericiliyində büdcə hüququnu müəyyənləşdirir. İstənilən dövlətin büdcəsi özündə iki cəhəti birləşdirir; iqtisadi və hüquqi. Bəzi ölkələrdə (Norveç, Finlandiya, ABŞ) büdcənin təsdiqi qanun qəbul edilməsi yolu ilə deyil, xüsusi parlament qərarı ilə həyata keçirilir. Bu zaman büdcə sənədinin özü qanunvericilikdə təsdiq edilmir. O, hər il mexaniki olaraq ümumi büdcəni, çoxsaylı xüsusi xəznədarlı hesablarını və aşağı səviyyəli büdcələri birləşdirən köməkçi texniki sənəd kimi tətbiq olunur.

Yeni iqtisadi məkan bir tam şəkildə bütünləşmiş ümumdünya təsərrüfatı sistemini tərkibi kimi formalaşır, onunla üzvi surətdə qaynayıb qarışmağa çalışır. Nəhəng nəqliyyat dəhlizi bu bütünləşməyə yol açsa da, həmin tarixi prosesin gedişi əhəmiyyətli dərəcədə "görünməyən yollardan" yeni kapitalın

sərbəst hərəkəti və fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi fəaliyyətin yaradılmasından asılıdır. Uzun müddət inzibati amirlik yollar ilə idarə edilmiş postsovet respublikaları çox mürəkkəb bir iqtisadi siyasi şəraitdə bazar iqtisadiyyatı şəraitinin prinsiplərini tətbiq etməyə çalışmışlar. Bunun nəticəsində formalaşan iqtisadi məkən yeni məzmun alır, fərqli iqtisadi ünsürləri və infrastrukturu özündə birləşdirən yeni iqtisadi mehit yaranmışdır.

Azərbaycan özünün əlverişli strateji mövqeyi ilə bu yeni iqtisadi məkanını mərkəzində, qərblə şərqin kəsişmə nöqtəsində yerləşmişdir. İki qitə arasında yaradılan nəhəng kommunikasiya qurğularının respublika ərazisindən keçməsi onun strateji rolunu daha da artırmışdır. Respublikamızda nüfuz dairəsi uğrunda dünyanın aparıcı dövlətlərinin ciddi rəqabət mübarizəsi, yalnız mövcud olan zəngin təbii sərvətlərlə deyil, həmçinin əhəmiyyətli dərəcədə bu amil ilə əlaqədardır.

Beynəlxalq maliyyə mühiti dedikdə, beynəlxalq biznesin fəaliyyəti üçün zəruri olan dünya maliyyə bazarının yaranması və inkişafı şərtlərini zəruri qılan şərait nəzərdə tutulur. Beynəlxalq maliyyə bazarları beynəlxalq bank sistemi və beynəlxalq portfel investisiyalarının idarə olunma şəbəkələri, yəni kapital bazarı onun mühim tərkib hissələri, milli və beynəlxalq maliyyə koorparasiyaları onun əsas iştirakçılarıdır. Yaranan yeni iqtisadi məkanda beynəlxalq ticarət, beynəlxalq kapital və maliyyə axımları sürətlə genişlənməyə başlamışdır. TRACECA proqramı üzrə ümumdünya əhəmiyyətinə malik olan nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi bu prosesi daha da sürətləndirir. Böyük perspektivə malik iş imkanlarının açılması yeni iqtisadi məkanda yeni beynəlxalq maliyyə mərkəzinin yaranacağı imkanını xeyli artırmışdır. TRACECA proqramının əsas qovşağının Azərbaycan ərazisindən keçməsi adı çəkilən mərkəzin məhz burada yerləşməsi bir çox iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Xarici ölkələrinin büdcə hüququnun digər əsas prinsipi bütün proqnozlaşdırılan gəlir və xərclərə uyğun olaraq tamlığın tələb edilməsidir. Bu prinsipə əsasən hökumət büdcədə nəzərdə tutulmayan gəlir və xərclərə malik olmalıdır. İntegrasiya proseslərinin inkişafı nəticəsində büdcənin balanslaşdırılması məsələləri beynəlxalq hüquqi aktlarda öz əksini tapır. Xarici

ölkələrin büdcə hüququ sistemində əsas yeri büdcə prosesinin hər bir mərhələsində hüquqi tənzimləmə və nəzarətin təmin edilməsi tutur. Büdcəni proqnozlaşdırarkən gəlir və xərclərin həcmi, ölçülərini müəyyənləşdirmək üçün üç əsas metoddan istifadə edilir: avtomatik, əlavə etmə (azalma) və proqnozlaşdırma metodları. Məsələn, İngiltərədə parlamentin heç bir üzvü (əgər hökumət üzvü deyilsə) büdcə gəlirlərinin artması və ya azalması barədə öz təklifini verə bilməz.

İtalyanın konstitusiyasına əsasən büdcənin təsdiqi zamanı yeni vergilər və xərclər qəbul edilə bilməz. Büdcənin təsdiqi prosesi başa çatdıqdan sonra parlament üzvləri artıq qəbul edilmiş büdcə qanuna əsasən əlavə gəlir və xərcləri nəzərdə tutan əlavələri qəbul edə bilər. Bütün bu tədbirlər zamanı əsas maliyyə sənədinin "parlament ekspertizasının" keyfiyyətinə xələl gəlməməlidir.

Aparılmış təhlil nəticəsində məlum olur ki, xarici ölkələrin qanunvericiliyində büdcə prosesi qrafikinə pozulmasına qarşı müxtəlif hüquqi texniki üsullardan istifadə edilir:

- Büdcə layihəsinin parlamentə təqdim edilməsinin son müddətinin təyin olunması
- Büdcə layihəsinin müzakirəsini davam etdirmək üçün növbədən kənar parlament sesiyasının çağırılması;
- Müvəqqəti büdcə qəbul edilməsi və ya fəaliyyətdə olan büdcənin vaxtının uzadılması.

Bəzi ölkələrdə maliyyə nəzarəti xəzinədarlıq tərəfindən, büdcə nəzarəti isə parlament tərəfindən həyata keçirilir. Nəzarət münasibətinin hüquqi tənzimlənməsi qanun səviyyəsində qəbul edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilir. Bütün dövlətlərdə büdcə nəzarətinin müstəqilliyini təmin etmək üçün vəzifəli şəxsləri təyin edilməsi, maddi texniki təminat və bu kimi tədbirlər görülür. Lakin, ali maliyyə nəzarəti orqanları öz fəaliyyətlərində parlament tərəfindən dəstəklənməsələr bu tədbirlərin səmərəsi azalır. Formal olaraq büdcə nəzarəti orqanları, adətən qanunvericilik hakimiyyətindən kənərdə qalsalar da, faktiki olaraq onların fəaliyyəti sıx əlaqəlidir.

Perespektiv maliyyə proqnozlaşdırılmasında qəbul edilmiş qərarların maliyyə nəticələrini özündə əks etdirən illik büdcə layihəsinin formalaşdırılması, kəmiyyət və keyfiyyət indikatorları vasitəsilə proqnozlaşdırılması və monitoring sisteminin yaradılması zəruri hesab olunur.

Bu məsələlərin həllini təmin edən metodların içərisində əsas yeri nəticələrə əsaslanan büdcələşmə (NƏB) cə sət büdcə məhdudiyyətləri çərçivəsində xərclərin orta müddətli kompleks planlaşdırılması tutur. Nəticələrə əsaslanan büdcələşmə - büdcə vəsaitlərinin istifadəsinin son nəticələrini və dövlət sosial iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərinin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq büdcə resurslarının bölgüsünü təmin edən planlaşdırma metodudur. Onun tətbiqi məsrəfləri və nəticələri ölçməyə, büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadə istiqamətlərini seçməyə, planlaşdırılan nəticələrin əldə olunma dərəcəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

Bu metodun əsas prinsipi ayrılan büdcə vəsaitləri ilə onların gözlənilən istifadə nəticələri arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsidir. Nəticələrə əsaslanan büdcələşmə çərçivəsində büdcə vəsaitini bölüşdürənlər xərc tələbatlarının həcmi və strukturunu da formalaşdırırlar. Buraya aiddir:

- Fəaliyyətin strateji məqsədləri.
- Strateji məqsədlərə istiqamətlənmiş taktiki məsələlər.
- Taktiki məsələlərin həllini təmin edən təşkilatdaxili proqramlar.

Sosial iqtisadi siyasətin strateji məsələlərin böyük əksəriyyətinin həlli bir büdcə ilində mümkün deyil. Ona görə də, təcrübədə NƏB prinsipləri orta müddətli planlaşdırılma şəraitində reallaşdırılmalıdır. Sosial iqtisadi və büdcə proqnozlaşdırılmasının NƏB prinsipləri əsasında ortamüddətli dövr və ineqrasiya – nəticələrə əsaslanan ortamüddətli büdcələşdirilmə (NƏOB) büdcə prosesi islahatlarının əsasını təşkil etməlidir. NƏOB illik büdcə layihəsini ortamüddətli planlaşdırma ilə əlaqəsini əks etdirən fasiləsiz prosesdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə büdcələşmənin proqram – məqsədli metodlarının tətbiqi uzun tarixə malikdir. Belə ki, 1950-ci ildə ABŞ da "büdcə və büdcə hesabatı

prosedurları haqqında” qanun qəbul edilmişdir. Avstraliyə büdcə prosesinin NƏB prinsipləri əsasında islahatlarına iyirmi il bundan əvvəl başlamışdır. O dövrdən etibarən Avstraliyada büdcə proseslərinin və əldə edilən təcrübənin təkminləşdirilməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilir. Konkret sferalar üzrə büdcə layihəsini hazırlayan zaman hökumət son nəticələri müəyyənləşdirir, parlament bu nəticələrə çatmaq üçün hökumətə lazım olan ayırmaları təsdiq edir, nazirliklər isə öz fəaliyyətlərinin sosial və iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün nəticələrini müəyyənləşdirməli oldular.

Kanada 1995 ci ildə federal səviyyəli bütün nazirliklərdə və təşkilatlarda nəticələrə əsaslanmış idarəetmə prinsiplərinin tətbiq edilməsini qarşıya qoymuşdur. Bu məqsədlə bütün federal nazirliklər və təşkilatlar məcburi qaydada öz fəaliyyətlərinin ictimai nəticələrini müəyyənləşdirməli oldular.

NƏOB prinsipləri əsasında ayrı-ayrı sahələrə aparılan islahatların dünya təcrübəsi göstərir ki, islahatlar ölkənin regionun və dövlət fəaliyyətinin konkret saələrin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Eyni bir islahat konsepsiyası hər hansı bir dövlət fəaliyyəti sahəsində uğula həyata keçirildiyi halda, təşkilati strukturda olan müxtəlifliyinə görə digər bir sahədə onun tətbiqi gözlənilən səmərəni verməyə bilər.

Büdcə proqnozlaşdırılmasının təkminləşdirilməsi məsələləri dövlət idarəetmə məsələləri ilə vəhdətdə həyata keçirilməlidir. Proqram məqsədli yanaşmanın uğurla tətbiqinin əsas şərti qəbul edilmiş büdcələrin yerinə yetirilməsi zamanı maliyyə intizamına əməl edilməkdir. Nəticələrə əsaslanan büdcələşmənin səmərəli tətbiqi üçün əsas problemlər dövlət məsələlərinin fəaliyyətinin sosial iqtisadi nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi çətinliyi, vahid idarəetmə və uçut sisteminin, eyni zamanda informasiya təminatının mükəmməl olmamasıdır.

NƏOB prinsipi əsasında büdcə prosesinin islahatlaşdırılması bir sıra konkret məsələlərin həllini tələb edir. Fikrimizcə, nəticələrə əsaslanan ortamüddətli büdcələşmənin büdcə prosesinə tətbiqi nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilə bilər:

- Bütçə vəsaitlərinin baş bölüşdürücülərinin strateji məqsədlərinə, proqramlarına uyğun olaraq bütçə xərclərinin bölgüsünü təmin edən layihənin hazırlanması mexanizminin yaradılması
- Xərc istiqamətləri üzrə perspektiv layihələrdən istifadə edilməsi
- Bütçə prosesinin monitoring sisteminə daxil edilməsi

Bu vəzifələr üçün əsas alət bütçə vəsaitlərinin bölüşdürülməsinin fəaliyyət planları və nəticələri haqqında illik məruzələrdir. Bu məruzələrin hazırlanması və təqdim edilməsinin ardıcılığı qəbul edilməlidir. NƏOB – un bütçə prosesinə tətbiqi bütçənin məhdud resurslarını optimallaşdırmağa, dövlət fəaliyyətinin nəticələrinin və gözlənilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

2) Maliyyə nəzarəti və müasir dövrdə fəaliyyət prinsipləri.

Nəzarət idarəetmə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Qəbul olunmuş normalar və standartlardan yayınmalar, qanunvericiliyə əməl olunmaması halları, müqəssirlərin məsuliyyətə cəlb edilməsi, zərənin ödənilməsi və belə vəziyyətin təkrarına qarşı tədbirlərin görülməsi, mal-materiallardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və s. idarəetmənin tərkib hissəsi olmalıdır. İdarəetmədə əsas yer maliyyə nəzarəti, onun proqnozlaşdırılması və idarə olunmasıdır.

Maliyyə nəzarətini təmin etmək üçün təsərrüfat strukturlarının maliyyə əsaslarının yoxlanılmasının müxtəlif forma və metodlarından istifadə oluna bilər. Bu dövlətin mühüm funksialarından biridir. Orda dövlətin maddi, material və pul vəsaitlərindən istifadə edilməsi mənimləmələri, talan olunmalarını istisna edən tədbirlər görmək nəzərdə tutulur. Məqsəd qanunvericilik prinsipinə əməl olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Respublikamızda özəlləşdirilmiş bəzi müəssisələrin avadanlıqları yeni mülkiyyətçinin özü tərəfindən alınmış, müəssisənin profili (iş təyinatı) dəyişdirilmiş, köhnə işçiləri işsiz

qalmışdır. Məsələn, xəstəxana özəlləşdirilib, bina sökülüb yerində kommersiya qiymətləri ilə satılan hündürmərtəbəli yaşayış binası tikilmişdir. Nəşriyyat, mədəniyyət evi, klub, kitabxana, stadion satılıb yerində ən çox gəlir gətirən bank, univermaq, ticarət kompleksləri yaradılmışdır. Özəlləşdirilən obyektin qiymətləndirilməsinin reallığa uyğunluğunu təmin etmək üçün sərbəst qiymətləndiricilərdən istifadə edilməli, bu obyektlərin birjalar vasitəsilə satışı təşkil edilməlidir. Əlbəttə, obyektin xarakterinə uyğun olaraq müxtəlif üsullardan istifadə edilə bilər. Lakin, hər halda aşkarlıq, şəffaflıq daha da genişləndirilməlidir. Məqsəd dövlət əmlakının satılmasının ayrı-ayrı işbazların qazanc mənbəyinə çevrilməsinə yol verməməkdən gedir. Özəlləşdirilən zaman əmlakın dəyərinin dövlətə ödənilməyən hissəsinin ödənilməsinə özəlləşdirməni sosial ədalət prinsipi ilə aparılmasını və səmərəliliyini necə yüksəltməli? Bu məsələlərin həlli iqtisadi və inzibati tədbirlər görülməsini tələb edir. Dünya ölkələrində belə bir təcrübə var. İngiltərənin keçmiş baş naziri Marqarit Teççer ədalətli özəlləşdirilmə məsələsini qaldırdı. Dövlət mülkiyyəti özəlləşdiriləndən 17 il sonra xüsusi vergi tətbiq olunmağa başlandı. Müəssisə alınarkən onun həqiqi dəyərinin ödənilməyən hissəsinə 23% dərəcəsi ilə vergi tətbiq olunmağa başlandı. Əmlakın həddindən artıq aşağı qiymətləndirilməsindən yeni mülkiyyətçinin götürdüyü gəlirin hissə hissə qaytarılmasını təmin etmək qaydası tətbiq olundu. Bununla eyni zamanda korrupsiyaya qurşanmış dövlət məmurları ifşa olundu, dövlətin mənimsənilmiş pulunun xeyli hissəsi onların əlində cəmləşdiyi müəyyən edildi və lazımi tədbirlər görüldü.

Teççerin həyata keçirdiyi təkə bu tədbir İngiltərənin dövlət büdcəsinə beş milliyard funt sterlinq gəlir gətirmişdir.

Məsələ ondadır ki, maliyyə nəzarətinin obyektləri təkə pul vəsaitləri deyildir. Bu həmçinin material, əmək, təbii resurslar bir sözlə ölkənin təbii resurslarından necə istifadə olunmasına nəzarətdir. Bu nəzarət dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, dövlətin hüquqi və fiziki şəxslərinin maraqlarının qorunmasına yardım edir. O iqtisadi subyektlərin, hüquqi və fiziki şəxslərin dövlət qarşısında və eləcə də əksinə, dövlətin iqtisadi subyektlər, hüquqi və fiziki şəxslər qarşısında maliyyə

öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə, aparılan maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyinə, daxili ehtiyatların aşkar edilməsinə, maliyyə intizamına hər yerdə əməl olunmasına, dövlət vəsaitlərinin əsassız olaraq mənimsənilməsinin qarşısının alınmasına, mənimsənilən dövlət əmlaklarının aşkar edilməsi və onların dövlətə qaytarılmasının təmin olunmasına xidmət edir.

İqtisadiyyatda demokratik proseslərin, sərbəstliyin genişlənməsi birtərəfli başa düşülməməlidir. Sərbəstlik eyni zamanda ciddi məsuliyyətdir. Xalqın vəsaiti olan dövlət büdcəsi, necə formalaşır necə bölüşdürülür, hansı istiqamətlərə yönəldilir, necə istifadə edilir və hansı nəticələr əldə olunur? Nəzarətin qarşısında duran ən vacib məsələlər məhz bunlardır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənabları büdcə vəsaitlərində düzgün istifadə etməyə, xərcləri təyinatı üzrə və maksimum səmərəli istifadə etməyə çox böyük əhəmiyyət verərək deyir: "Əgər biz maliyyə sistemimizdə şəffaflığı tam şəkildə təmin etsək istənilən məsələ öz həllini tapa bilər. İndi ayrılan vəsaitlə çox işlər görmək olar. Sadəcə, gərək bu vəsaitdən düzgün istifadə olunsun. Ona görə biz gərək şəffaflığı təmin edək, daha da möhkəmləndirək. Xərclərə nəzarət daha da güclü olmalıdır və bütün xərclərdən məqsədyönlü istifadə olunmalıdır." Ölkə prezidenti göstərir ki, büdcəmiz ildən ilə artacaqdır ... "deməli, nəzarət də artmalıdır. Artan büdcəmiz həyatda yeni iş yerlərinin açılmasında, yeni müəssisələrin, fabriklərin, zavodların, səhiyyə, təhsil, sosial infrastrukturun yaradılmasında öz əksini tapmalıdır."

Büdcənin icrasına nəzarət iqtisadi metodlar, alətlər və mexanizmlərlə həyata keçirilir. Bu metodların ən təsirlisi maliyyə alətləridir – vergi rüsumu, pul, kredit, qiymət, tarif və s.. Büdcənin icrasına nəzarəttəkcə büdcədən maliyələşmənin aparılmasının pul vəsaitlərinin büdcədən maliyələşən təşkilatlara verilməsini deyil, onların formalaşması, bölgüsü, təyinatı üzrə və səmərəli istifadə olunması proseslərini əhatə edir. Bu nəzarət maliyyə fəaliyyəti üçün qanunla müəyyən olunmuş qaydalara, normalara, prinsiplərə əməl olunduğuna, ayrılmış vəsaitlərin dövlətin qarşıya qoyduğu vəzifələrə uyğunluğuna, iqtisadi əsas malik olmasına və səmərəliliyinə maliyyə nəzarətini əhatə edir.

Dövlət büdcəsinin icrasına nəzarətin dairəsi genişdir. Büdcə bütünlüklə iqtisadiyyatdan yarandığı üçün bu nəzarət iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrini və formalarını əhatə edir. O məqsədli büdcə fondlarını – “Avtomobil yolları” məqsədli büdcə fondu, eləcə də büdcədən kənar dövlət fondlarını – Dövlət Sosial Müdafiyyə Fondunu və Dövlət Neft Fondunu, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və ya icarəyə verilməsi, dövlətin daxili və xarici borclarına xidmətlə bağlı prosesləri və s. I əhatə edir.

Maliyyə sistemində nəzarət dövlət büdcəsinin təşkil tərtib olunmasına, büdcə, vergi, bank qanunvericiliyinin tələblərinə əməl olunmasına, büdcə və büdcədən kənar dövlət vəsaitlərinin təyinatı üzrə, səmərəli istifadəsinə, büdcə vəsaitləri və büdcədən kənar maliyyə ilə bank və kredit təşkilatlarında aparılan əməliyyatların qanunla müəyyən edildiyi kimi həyata keçirilməsinə nəzarəti əhatə edir. Bu həmçinin büdcə gəlirlərini artırmaq, maliyyə vəsaitlərinə qənaət etmək, maliyyə özbaşnalıqlarının qarçısını almaq, təqsirkarların ödənişləri təmin etməsinə nail olmaq, maliyyə intizamına əçəl olunması üçün tədbirlər görməkdir.

Büdcənin icrasına nəzarət təkçə geniş səlahiyyətlərə malik olmaq deyildir. Bu həmçinin, büdcə prosesinin bütün mərhələlərini əhatə edən, olduqca ciddi məsuliyyətdir. Büdcənin icrasına nəzarət qanunverici və icra strukturları tərəfindən aparılır. Parlament nəzarəti başlıca olaraq 3 formada həyata keçirilir:

- İlkin nəzarət – Azərbaycan Respublikasının prezidenti Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının 96-cı və 109-cu maddələrinə uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasının (müvafiq il) 2010-cu il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsini və onunla bağlı materialları (büdcə sərfini) Milli Məclisə göndərməsi və sənədlərin öyrənilməsi ilə başlanır. Bu dövlət büdcəsinə parlament nəzarətinin başlanğıcıdır. İlkin nəzarət – büdcə layihəsinin formalaşması proseslərini əhatə edir. Burada proqnozların reallığına, onların sosial iqtisadi inkişafı, mövcud vəziyyəti və inkişaf meyillərinin olduğu kimi əks etdirilməsinə nəzarət

olunmuşdur. Bu işin keyfiyyətli aparılması sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları ilə onların icrası arasında kənarlaşmaları minimuma endirə bilər. Bu mərhələdə aparılan nəzarət, bir növ xəbərdarlıq xarakteri daşıyır.

- Cari nəzarət – Nəzarətin bu formasının özü bir sistemdir. Bütçənin icrasına cari nəzarətin həyata keçirilməsində Maliyyə Nazirliyi aparıcı rol oynasa da, orada Vergilər Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın, Banklar və kredit təşkilatlarının, Dövlət sosial müdafiə fondunun, Dövlət Neft Fondunun, Sığorta sisteminin və s. Mühüm funksiyalara malik olduğu danılmazdır.

Bütçədən xərclərin təyinatı üzrə aparılması və onların səmərəli istifadə olunması birbaşa xəzinədarlığın funksiyasıdır. Xəzinədarlıq təkcə bütçə vəsaitlərindən deyil, habelə dövlət neft fondundan, dövlət sosial müdafiə fondundan, bütçə təşkilatlarının bütçədənkənar fondlarından maliyələşdirilmələrin aparılmasını təmin edir. Bu nəzarətin başlıca funksiyası, israfçılığa yol verməmək, dövlət vəsaitinin hər manatından maksimum səmərəli istifadə olunmasını təmin etməkdir. Bu sahədə neqativ halların tam aradan qaldırılması üçün sistemli iş görülür.

Burada Milli Məclisin başlıca işi rüblər üzrə dövlət bütçəsinin icrasına nəzarət etməkdir. "Bütçə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən hər rüb tamam olduqdan sonra növbəti ayın iyirmi beşinə kimi keçən rübdə bütçənin icrası haqqında sənədlər Milli Məclisə təqdim edilir. Milli Məclis təqdim edilmiş sənədlər əsasında bütçənin icrasının qanunauyğunluğunu, orada gəlirlərin strukturu, təsdiq olunanla icra olunanın uyğunluğu, xərclərin maliyələşdirilməsində kənarlaşmalara yol verilməsi və bütçə vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadə olunmasına nəzarəti həyata keçirir. Bu bütçənin bilavasitə icrası, qanunla müəyyən edilmiş bütçə daxilolmalarının təmin edilməsi, yəni gəlirlərin toplanması və eləcə də, dövlət bütçəsindən ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatlara maliyələşmənin aparılması prosesinin qanuniliyinə nəzarətdir. Burada ayrı-ayrı müəssisə və

təşkilatların büdcə qarşısında öhdəliklərini necə yerinə yetirmələrinə vergi və resursların qanunla müəyyən olduğu müddətdə və məbləğdə ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Nəzarətin bu mərhələsində vergi və resursların hesablanmasının düzgün aparılması, vergidən yayınmaların qarşısının alınması, vergi borclarını ödəməyənlərə qarşı cərimələrin, maliyyə sanksiyalarının tətbiq olunmasına nəzarət həyata keçirilir. Maliyyə intizamına əməl olunması tək cə bütçəyə ödənişlərin deyil, həmçinin bütçədən maliyələşdirilmənin qanunla müəyyən olduğu müddətdə və məbləğdə aparılmasını təmin etməyə nəzarətdir. Burada bütçə gəlirlərinin müəyyən olduğu səviyyədə və vaxtənda yerinə yetirilməsinə görə sanksiyalar tətbiq olunduğu kimi, bütçədən maliyələşdirilmələrin vaxtında açılmasına da (əgər bütçə gəlirləri imkan verirsə) və ya xərclərin azaldılmasına görə də məsuliyyət olmalıdır.

Məsuliyyətin birinci tərəfi, bütçə daxilolmalarına aid hissəsi ciddi məsuliyyət mexanizmlərinə nəzərdə tutulduğu halda, bütçədən maliyələşdirilmələrin aparılmasında qanunda müəyyən edilmiş qaydalara əməl olunmamasına görə məsuliyyət lazımı dərəcədə sərt deyildir. Fikrimizcə, maliyyə intizamına əməl olunmamasına görə, həm bütçə daxilolmalarında, həm də bütçədən maliyələşmələrin açılmasında odevkat sanksiyaların tətbiq olunması məqsədəuyğun olardı. Yəqin ki, "bütçə məcəlləsi" hazırlanmasında o nəzərə alına bilər. Bir sözlə bütçə prosesinin hər iki tərəfinin, vahid qaydalar və prinsiplərlə fəaliyyət göstərməsi təmin olunmalıdır.

- Yekun Nəzarəti. Dövlət bütçəsinin icrasına yekun nəzarəti bütçə ili başa çatdıqdan sonra icra olunmuş bütçənin Milli Məclisdə müzakirəsi və təsdiq olunmasıdır. "Bütçə Sistemi Haqqında" qanuna əsasən yeni maliyyə ilində mayın 15-ə kimi, keçən il icra olunmuş bütçə sənədləri və bütçənin icrası barədə hesabat Milli Məclisə təqdim olunur.

Bu icra olunmuş büdcənin gəlirlər və xərclərin qanuniliyini müəyyən edən nəzarətdir. Hökumətin bir il necə işlədiyi, qarşısına qoyduğu vəzifələri necə yerinə yetirdiyi, nəzarətin bu formasında müəyyən edilir. Bu bir ildə dövlətin maliyyə sahəsində gördüyü işlərə qiymət verməkdir. Büdcənin icrasına sonuncu nəzarətin əhəmiyyət onun əvvəlinci formalarından heç də az deyildir.

Bu büdcə prosesinə, ölkədə bir il ərzində görülmüş tədbirlərin sayına görə deyil, əldə edilmiş nəticələrə görə qiymət verilmişdir. İcra olunmuş büdcədə hansı nöqsanlara, gəlirlər və xərclərdə hansı kənarlaşmalara yol verildiyini nəzarətin bu forması müəyyən edə bilər. Əlbəttə, onun mənası təkəcə nöqsanları aşkara çıxarmaq, müvafiq tədbirlər görməklə bitmir. Nəzarətin bu formasının aktuallığı, fikrimizcə, yol verilmiş nöqsanların, növbəti maliyyə ilində təkrarlanmaması üçün tədbirlər görməkdən ibarətdir. Büdcə prosesinin keyfiyyətini daha da yüksəltmək üçün, əvvəlki ilin təcrübəsinin öyrənilməsi, təhlili və müvafiq tədbirlər görülməsi vacibdir.

Burada nəzarət sunyektləri, dövlət hakimiyyətinin qolları (prezident aparatı, nazirlər kabineti, Milli Məclis, bank, vergi və digər maliyyə nəzarət təftiş orqanları) iştirak edir. Hər bir nəzarət orqanının nəzarət sahələri, istifadə etdikləri metodlar, üsullar, mexanizmlər vardır. Onların koordinasiya olunmuş fəaliyyətinin təmin edilməsi, büdcə prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin vacib şərtidir. Bu işdə hesablama palatasının öz rolu və funksiyaları vardır.

Hesablama palatası nəzarət-təftiş, ekspert-analitik, informasiya və s. fəaliyyəti ilə dövlət büdcəsinin icrasına nəzarətin vahid sistemini təmin edir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının hər biri öz funksional xassələrinə uyğun olaraq maliyyə nəzarətini həyata keçirirlər:

- a) Maliyyə nazirliyi büdcənin icrasına cari nəzarəti həyata keçirir. Onun əsas prinsipləri və qaydaları "büdcə sistemi haqında" qanunla müəyyən olunur. Bu dövlətin maliyyə vasitələrinin büdcə təşkilatlarına ayrılan hissəsinin, təyinatı üzrə və səmərəli istifadə olunmasına nəzarətin təşkilindən ibarətdir

- b) Vergilər nazirliyi vergi qanunvericiliyinin vahid sistemlə icrasına nəzarəti həyata keçirmək, vergi ödəyicilərinin qanunda müəyyən olunduğu kimi vergilərin hesablanması və müəyyən olunmuş vaxtda dövlət büdcəsinə köçürülməsi, vergidənyayınmaların qarşısının alınması, vergi cinayətlərinin aşkarlanması və qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin görülməsini həyata keçirir.
- c) Dövlət gömrük komitəsi "gömrük məcəlləsi" əsasında öz səlahiyyətləri çərçivəsində valyuta nəzarətini həyata keçirir, idxal-ixrac prosedur qaydalarına əməl olunması, resursların hesablanması və dövlət büdcəsinə köçürülməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görür və s.
- d) Mərkəzi bank kredit təşkilatlarında, əmanət və depozitlərin, hesablamalar və valyuta əməliyyatları aparılmasının, manatın alıcılıq qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin, Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin inkişafı və möhkəmlənməsinin, hesablama sisteminin fasiləsiz və səmərəli fəaliyyət göstərməsinin "Milli bank haqqında", "Banklar haqqında" qanunlara uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirir.

Nəzarət idarəetmə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onun vasitəsilə qəbul olunmuş normalar və standartlardan yayınmalar, qanunvericiliyə əməl olunmaması halları müəyyən edilir.

3) Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması şəraitində perspektiv maliyyə büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri. Bu gün Respublikamızda iqtisadi islahatların ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi əsasən maliyyə sabitliyinin əldə edilməsi ilə əlaqədardır. Bunun üçün ilk növbədə maliyyənin inkişaf meyllərini, maliyyədən istifadənin əsas istiqamətlərini, maliyyə münasibətlərinin təşkili prinsiplərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Uzun müddətli konsepsiyaların və məqsədli proqramların seçimi iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqamətlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə maliyyə ehtiyatlarının mərkəzləşdirilməsi üçün zəruridir. Bu zaman əsas diqqət maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasına,

səmərəli maliyyə münasibətlərinə əsaslanan çevik maliyyə taktikasının qurulmasına yönəldilməlidir.

Maliyyə siyasətinin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün və vaxtında həlli üçün maliyyə siyasətinin və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və həyata keçirilmə mexanizminə sistemli yanaşma tələb olunur. Bu baxımdan xarici dövlətlərdə maliyyə tədbirlərinin həyata keçirilmə təcrübəsi böyük maraq doğurur. Şübhəsiz ki, respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin yaradılması üçün, kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan digər xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Belə elmi yanaşma maliyyə siyasətini müəyyənləşdirən əsas amillərin öyrənilməsi bu siyasətin nisbi müstəqilliyi sayəsində obyektiv iqtisadi münasibətlərlə əlaqəsinin kəsilməsinə zəmnət verə bilər. Təcrübə göstərir ki, maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatdan ayrılması ciddi iqtisadi çətinliklərə şərait yaradır, mövcud imkanların reallaşdırılmasını məhdudlaşdırır. Müasir maliyyə sistemində elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir. Fikrimizcə, bu vacib tələbin pozulması xalq təsərrüfatında böyük itkilərə gətirib çıxara bilər.

Nəticədə isə borclu ölkələrin milli iqtisadiyyatı dollardan tam asılılığa düşürdülər. Onların maliyyə sistemi isə zəiflədi, belə ki, milli valyutanın faktiki məbləği qızıl – valyuta ehtiyatlarının həcmi üstələməməlidir. Zaman keçdikcə, borclu ölkələr artıq xarici borclarına xidmət göstərmək iqtidarında olmurlar. Onlar əvvəlki borclarının ödənilməsi üçün yeni kreditlər götürməyə məcbur olurlar və beləliklə, ilk dəfə götürülən borc daha da dərinləşməyə başlayır. ABŞ dairələri isə bu ölkələrdə öz kapitalalarını əsasən hasilat sənayesini yönəldirlər. Daxili bazardan əldə edilən gəlirlər isə konversiya edilən ölkədən çıxarılır, əksinə olan proses – kapital axımı başlayırdı. Belə maliyyə siyasəti ABŞ a demək olar ki, sərhədsiz perspektivlər açdı, dollar isə iqtisadi cəhətdən asılı ölkələrin resursları formasında getdikcə zənginləşdi.

Dövlət gəlirlərinin və xərclərinin əsas hissəsi dövlət büdcəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu və ya digər ölkənin inzibati ərazi quruluşundan asılı olaraq büdcə sistemi bir neçə pilləli olur.

Dövlət xərclərinin və onların ötürülmə mənbələrinin illik planı dövlət büdcəsidir. Büdcə layihəsi hər il bir qayda olaraq Milli Məclis tərəfindən müzakirə edilir və təsdiq olunur. Maliyyə ili başa çatdıqdan sonra icraedici hakimiyyətin səlahiyyətli nümayəndələri gəlirlərin səfərbərliyə alınması və büdcə layihəsini əsasən qəbul edilmiş xərclərin həyata keçirilməsi üzrə öz fəaliyyətləri haqqında hesabat verirlər. Fikrimizcə maliyyə ehtiyatlarının daha səmərəli investisiyalaşdırılmasını daha səmərəli təmin edən bir sıra istiqamətləri ayırmaq yerinə düşərdi:

- Prinsipial cəhətdən yeni maşın və qurğuların yaradılmasına, istehsalın kompyuter təminatının inkişafına təkan verən müəssisələrin texniki təchizatının güzəştli maliyyələşdirilməsi
- Kadrların ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə əlaqədar digər xərclərin maliyyələşdirilməsi
- İctimai istehsalın sahə, ərazi və regionların quruluşunda irəliləyişlərin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş proqramların ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi, müasir tələbatlara uyğun olaraq xalq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi

Büdcədən xərclərin təyinatı üzrə aparılması və onların səmərəli istifadə olunması birbaşa xəzinədarlığın funksiyasıdır. Xəzinədarlıq təkcə büdcə vəsaitlərindən deyil, habelə dövlət neft fondundan, dövlət sosial müdafiyyə fondundan, büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar fondlarından maliyyələşdirilmələrin aparılmasını təmin edir. Bu nəzarətin başlıca funksiyası, israfçılığa yol verməmək, dövlət vəsaitinin hər manatından maksimum səmərəli istifadə olunmasını təmin etməkdir. Bu sahədə neqativ halların tam aradan qaldırılması üçün sistemli iş görülür.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, hazırda yerli bələdiyyə büdcələri kifayət qədər maliyyə ehtiyatlarına malik deyildirlər. Bu isə nəticədə yerli gəlirlərin toplanmasında problemlərə və tez-

tez vergi qanunvericiliyinin pozulmasına gətirib çıxarır. Bunun bir sıra səbəbləri vardır:

- Maliyyə ehtiyatlarının regional və yerli büdcələrin əhəmiyyətinin azalmasına gətirib çıxaran ölkənin mərkəzi büdcəsində yüksək dərəcədə cəmlənməsi
- Yerli büdcələrin xərclərinin müvafiq gəlirlərlə möhkəmləndirilməsi
- Yuxarı hakimiyyət orqanları tərəfindən aşağı səviyyəli orqanlara həvalə edilmiş, lakin kifayət qədər maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməyən tapşırıqların verilməsi

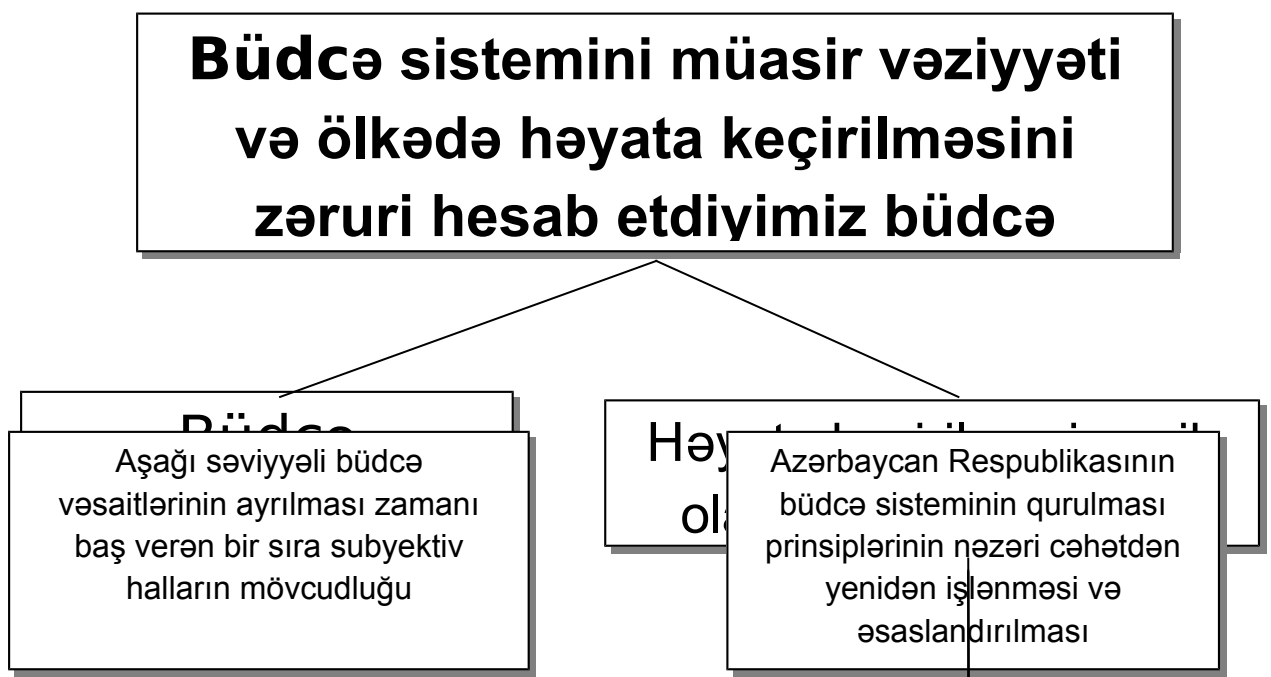
Beləliklə, büdcə sisteminin müasir vəziyyətini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

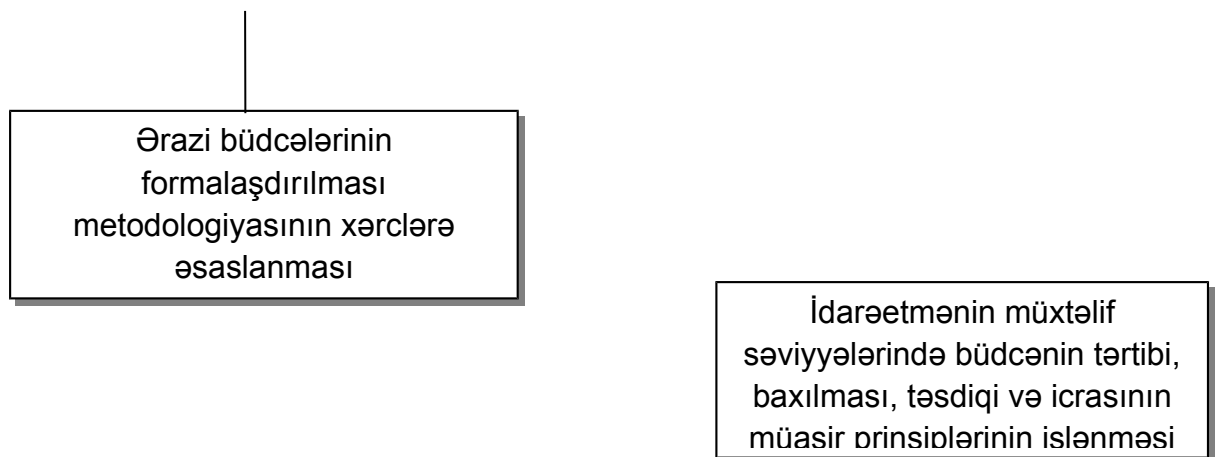
- ✓ Maliyyə ehtiyatlarının əhəmiyyətli hissəsinin mərkəzi büdcədə cəmlənməsi
- ✓ Aşağı səviyyəli büdcə vəsaitlərinin ayrılması zamanı baş verən bəzi subyektiv halların mövcudluğu
- ✓ ərazi büdcələrinin formalaşdırılması metodologiyasının xərclərə əsaslanması

Fikrimizcə, ölkədə həyata keçirilməsi zəruri hesab etdiyimiz büdcə hesabatının aşağıdakı aspektlərini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

- ✓ Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin qurulması prinsiplərinin nəzəri cəhətdən yenidən işlənməsi və əsaslandırılması
- ✓ İqtisadi inkişafa nail olmuş ölkələrin təvrübədə işlənmiş prinsiplərini özündə əks etdirə bilən işlək büdcə mexanizminin yaradılması
- ✓ Müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanlarının yerinə yetirdikləri səlahiyyətlərə və funksialara uyğun olaraq xərclərin büdcə sistemi həlqələri arasında bölgüsü üzrə mükəmməl normativ aktların işlənməsi və qəbul edilməsi
- ✓ İdarəetmənin müxtəlif səviyyələrində büdcənin tərtibi, baxılması, təsdiqi və icrasının müasir prinsiplərinin işlənilməsi (2-ci sxem)

- ✓ Öz məzmununa görə qarşıda duran büdcə islahatı özündə dərin və küklü dəyişiklikləri birləşdirən kompleks prosesdir. Belə bir radikal islahatın həyata keçirilməsi üçün mərhələlər üzrə ardıcıl, dəqiq və işlək proqram hazırlanmalıdır. Dövlətin apardığı büdcə siyasəti işgüzar aktivliyinin artırılmasına, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə və sosial sabitliyin təmin edilməsinə şərait yaratmalıdır. Bu zaman əsas diqqət ortamüddətli büdcə proqnozlaşdırılmasının tətbiqinin gücləndirilməsinə yönəldilməlidir. Belə ki, perspektiv maliyyə planı illik büdcə layihələrinin formalaşdırılması üçün əsas olmalıdır. İcraedici və qanunverici hakimiyyət büdcə siyasətinin daha da yaxşılaşdırılmasını həyata keçirməli, qeyri səmərəli dövlət öhdəliklərini və xərclərini ixtisar etməli, dövlət xərclərinin idarə edilməsinin operativ sistemini yaratmalıdır. Bu məqsədlə sosial ödəmələr və güzəştlər sisteminin sadələşdirilməsi sisteminin tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Qanunverici və icraedici səviyyədə dövlət orqanlarının və büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və vəsaitlərə qənaət edilməsini təmin edən mexanizmlərin istifadəsi həyata keçirilməlidir. (Sxem 3) Bu zaman onlara ayrılacaq subyeksiya və subsidiyaların ancaq dövlət siyasətinin istiqamətlərinə uyğun gələn fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Müasir şəraitdə büdcələrarası münasibətlərin fəaliyyət göstərən sistemində dərin dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. İndiyə qədər əsas diqqət maliyyə ehtiyatlarının regionlar və büdcə sisteminin həlqələri arasında yenidən

bölüşdürülməsi sisteminə yetirilirdi. İndi isə artıq büdcə sisteminin öhdəliklərinin hüdudlaşdırılmasının və onların yerini yetirilməsi üzrə məsuliyyətin müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanları arasında bölgüsünün dəqiqləşdirilməsinin həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Eyni zamanda regional və yerli hakimiyyət orqanlarının büdcə siyasəti üzrə məsuliyyətlərinin artırılması həyata keçirilməli, əhali kreditorlar, büdcə təşkilatları qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi mexanizmi təkmilləşdirilməlidir.

Ümumilikdə, maliyyə sisteminin bütün həlqələrinin müstəqil olmalarına baxmayaraq əsaslı iqtisadi amillərin təsiri nəticəsində onlar bir birilə kifayət qədər möhkəm surətdə bağlıdırlar.

Maliyyə sisteminin perspektivləri tək cəhətdən hökumətin iradəsindən asılı deyildir. O, həmçinin bir sıra daxili və xarici iqtisadi və siyasi amillərlə şərtlənir. İstənilən halda cari maliyyə şəraitini qiymətləndirərək dərk etmək lazımdır ki, iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərini iqtisadi artımı və xalqın rifahının yüksəlməsini təmin etmək üçün dərin iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və islahatların davam etdirilməsi zəruridir.

Dövlət büdcəsi xərclərin siyasəti sahəsində büdcə maliyyə islahatlarının sərt sərhədlərinin gözlənilməsinə əməl etmək lazımdır. Bu sərhədlərin parametrləri tək cəhətdən inflyasiyanın faktiki tempi və islahatların səviyyəsinin azalması ölçüləri ilə deyil, həm də dövlət büdcəsinin gəlir bazasının, dövlətin minimum funksiyalarının yerinə yetirilməsinə uyğunluğu ilə ölçülür. Büdcə kəsirlərinin maliyələşdirilməsini Mərkəzi Bankın kreditlərindən tədricən qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə borclanmanın müxtəlif formalarına keçirmək məqsədəuyğundur. Mərkəzi bank faktiki olaraq həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətindən kənar qala bilməz. Belə ki, büdcə kəsiri ilə müşayiət olunan büdcə siyasəti Mərkəzi Banka pul axınlarını tələb olunan miqdarda iqtisadiyyatın real sektoruna yönəltməyə imkan vermir.

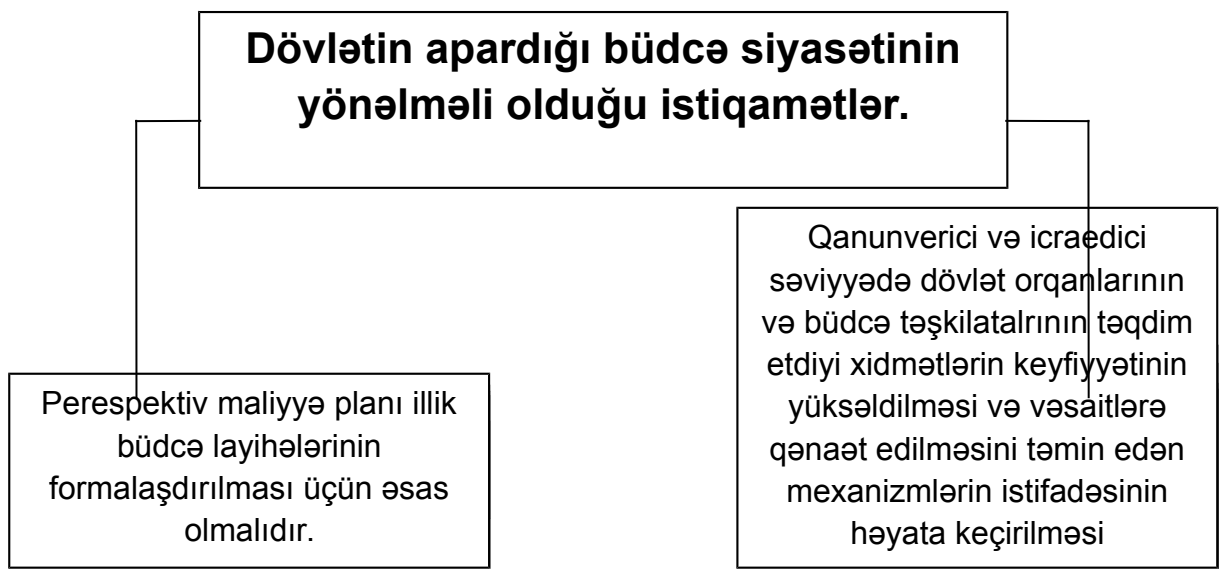
Eyni zamanda sərt pul kredit siyasəti formal olaraq büdcənin mövcud vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Pul təklifinin nisbətən aşağı templərinin saxlanması vergi daxilolmalarının səviyyəsini azaldır, iqtisadiyyatda barter əməliyyatlarının və ümumi ödəmələrin səviyyəsi artır. Nəticədə isə pul kredit siyasəti daha

əsaslı amillərlə məhdudlaşır və büdcə vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasında bir o qədər də yardımçı ola bilmir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk illərində istehsal sektorunda struktur böhranı, qarşılıqlı ödəməmələr problemi ağır vergi yükünün təsiri nəticəsində investisiya qoyuluşlarına stimulun olmaması ilə, ölkə əhalisinin milli valyutaya inamsızlığı, bank sektorunun və xidmət sferasının zəif inkişafı, iqtisadiyyatın nisbi qapalılığı və s. bu kimi köklü amillər maliyyə orqanlarına vəziyyəti dəyişməyə imkan vermir.

Mərkəzi Bankın açıq bazarda əməliyyatları, məcburi ehtiyatlanma normativləri, yenidən maliyələşdirmə məzənnəsi, həmçinin kommersiya banklarının kreditləşdirilməsi siyasəti Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin əsas alətləridir. Son illər ərzində Mərkəzi Bank sərt pul-kredit siyasəti həyata keçirir; mümkün minimal kredit, nisbətən yüksək ehtiyat tələbləri, yüksək baza faiz dərəcələri buna misaldır. Bu yolla inflyasiyanın sürətini azaltmağa, real mübadilə kursunun stabilləşdirilməsinə, manatın nisbi alıcılıq qabiliyyətinin saxlanılmasına nail olmuşdur.

Sxem – 3

Fikrimizcə, bu siyasətin nəticələrinə nəzər salsaq onu uğurlu adlandırmaq olar. İnflyasiyanın səviyyəsi 10 % i keçməmişdir, real mübadilə kursu alıcılıq qabiliyyətinə uyğun olaraq stabilləşmiş, istehsalda da canlanma hiss olunmaqdadır. Bu nailiyyətləri nisbi adlandırmaq olar. Onun ümumi qiymətləndirilməsi yalnız əldə edilmiş nəticələrin uzunmüddətli perspektivdə saxlanılması imkanlarından asılıdır.

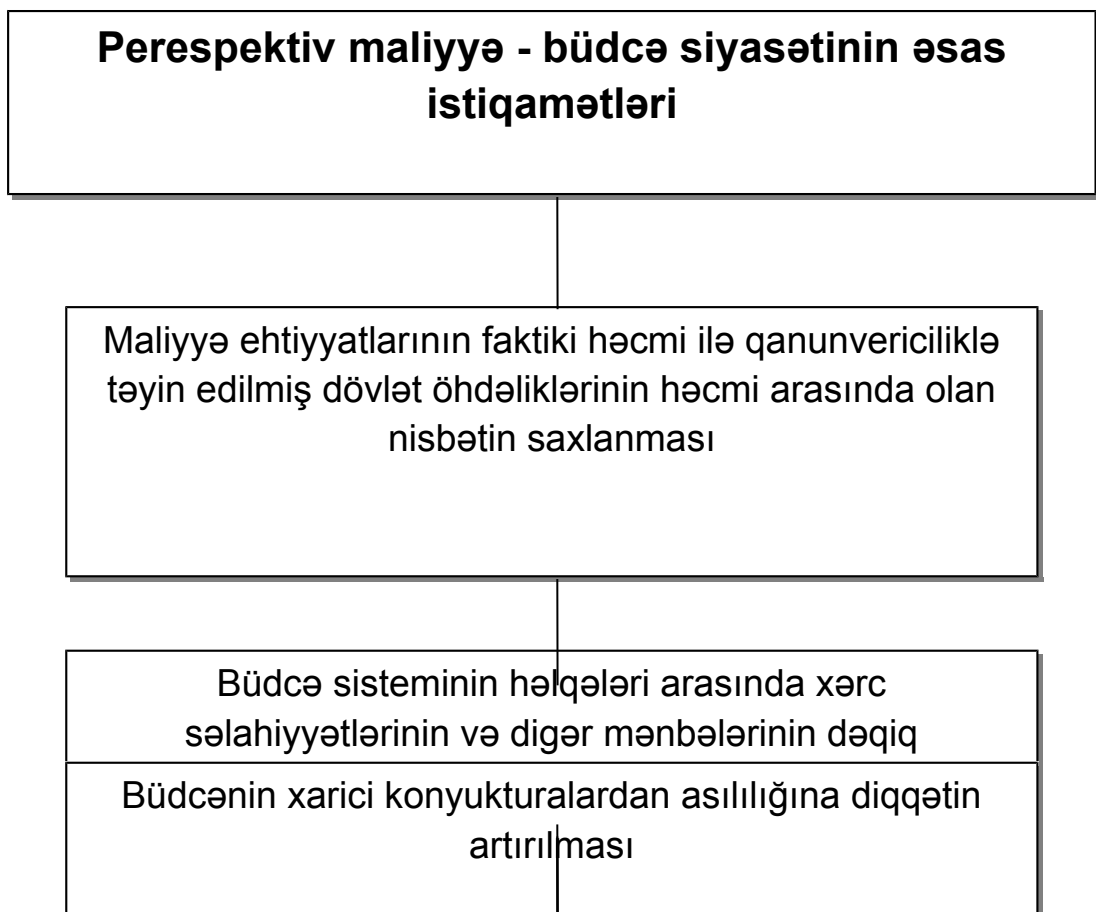
Fikrimizcə, perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ❖ Maliyyə ehtiyatlarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təqdim olunmuş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan nisbətə saxlanılması
- ❖ Büdcə xərclərinin böyük hissəsinin, xüsusilə də büdcə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması

- ❖ Bütçə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və digər mənbələrin dəqiq sərhədlərinin olması
- ❖ Bütçə xarici iqtisadi konyukturadan asılılığına diqqətin artırılması
- ❖ Bütçə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun orta müddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması (Sxem 4)

Yuxarda sadalanan bu problemlərin həlli üçün hakimiyyətin bütün təbəqələrinin potensial imkanlarının səfərbər edilməsi məqsədəuyğundur.

Sxem – 4

Büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun orta müddətli iqtisadi siyasətinin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması

Nəticə və təkliflər

1. Maliyyə ehtiyatları potensial olaraq istehsal prosesində yaradılır. Lakin o, bölgü prosesi vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Belə ki, işçi dəzgah arxasında maliyyə ehtiyatlarını deyil, bilavasitə məhsul istehsal edir. Bu məhsul reallaşdıqdan sonra onun dəyəri bölgü prosesi vasitəsilə tərkib hissələrə ayrılır və nəticədə maliyyə ehtiyatları formalaşır. Məsələn, mənfəət potensial olaraq istehsal prosesində yaransa da, o real iqtisadi ifadəsini bölgü prosesində tapır.
2. Maliyyə ehtiyatları mərkəzləşdirilmiş fondlara və qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatlarına bölünür. Mərkəzləşdirilmiş maliyyə ehtiyatları əsasən dövlət büdcəsində, büdcədən kənar fondlarda, əmlak və şəxsi sığorta fondlarında cəmləşdirilir. Qeyri mərkəzləşdirilmiş maliyyə

ehtiyatlarına müəssisələrin pul vəsaiti fondları daxildir. Dövlətin və müəssisələrin maliyyə ehtiyatları maliyyənin idarə edilməsinin, yəni onların formalaşdırılmasının, istifadə edilməsinin və pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsinin bilavasitə obyektidir. Dövlətin maliyyə ehtiyatları dövlətin, müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin sərəncamında olan geniş təkrar istehsal üçün nəzərdə tutulmuş pul vəsaiti fondları və daxilolmalardır.

3. Maliyyənin iqtisadiyyata, istehsala göstərdiyi təsir öz əksini səfərbər edilən və istifadə edilən maliyyə ehtiyatlarının həcmində tapır. Maliyyə ehtiyatlarının həcmninin cəmiyyətin tələbatlarına uyğun şəkildə artması istehsal prosesinin təmin edilməsinə, onun inkişaf və genişləndirilməsinə, ümumdövlət tələbatlarının daha optimal şəkildə ödənilməsinə, əhalinin sosial təminatı ödənilməklə rifah halının yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Yaradılmış maliyyə ehtiyatlarının səmərəli, düzgün istifadə edilməsi ölkə iqtisadiyyatında bazarın tələblərinə cavab verən struktur formalaşdırmış, onun inkişafını təmin etmiş, möhkəm bazası olan büdcə, maliyyə, kredit, bank sistemi yaratmışdır.
4. İqtisadi artıma nail olunması, istehsalın həcmnin artması, əhalinin iqtisadi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyat sahələrinin inkişafının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin inkişafını təmin edir. Maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artmasının əsas amillərindən biri investisiya qoyuluşlarıdır. İnvestisiya qoyuluşu yönəldiyi obyektə asılı olaraq maliyyə vasitələrindən, elmi-texniki, təcrübi nəaliyyətlə, daşınar və daşınmaz əmlak, qiymətli kağızlar və digər inytelektual, maddi və maliyyə sərvətlərindən ibarət ola bilər. Bu sahədə dövlət öz fəaliyyətini daha dolğun şəkildə həyata keçirir və iqtisadi səmərə əldə olunması nəticəsində maliyyə ehtiyatlarının artırılmasına nail olunur ki, bu da yenidən iqtisadi inkişafa səbəb olur.
5. Ölkənin sosial iqtisadi durumu, yenidən maliyyə siyasətinin səmərəliliyi üçün başlıca meyardır. Aparılan maliyyə siyasətinin səmərəliliyi təkcə manatın sabitliyini təmin etmək, alıcılıq qaniliyyətini möhkəmləndirməklə deyil, habelə həmin

məqsədlərə nail olmaq vasitələri ilə müəyyən olunur. Ona görə də. Maliyyə siyasətində məqsədlə, ona nail olmaq vasitələri arasında ən əlverişli əlaqə təmin olunmalıdır. Əks halda maliyyə siyasətinin səmərəliliyini yüksəltmək, maliyyə bazasının inkişafına təsir mümkünsüz olar.

6. Yeni pul-kredit siyasətinin əsas mahiyyətini kredit siyasətini sərtləşdirmək, əsassız və ucuz pul-kredit emissiyasının qarşısını almaq, nəticə etibarlı ilə pul kütləsinə nəzarəti gücləndirmək, maliyyə sabitliyinin əsas göstəricisi olan inflyasiya tempinin minimuma endirilməsinə və Azərbaycan milli valyutası olan manatın xarici dövrəli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaq təşkil edir. Qeyd olunmalıdır ki, son illər ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşları xeyli artmışdır. Bunu tərtib etdiyimiz müvafiq cədvəlin materiallarından da görmək olar.
7. Tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi makroiqtisadi proqramların əsas məqsədi kimi xarakterizə edilir. Makroiqtisadi proqramlar isə, mövcud iqtisadi problemlərin, qarşıya qoyulan iqtisadi məqsədlərin və bu məqsədlərə nail olunma yollarını əks etdirən ünsürlərin məcmusundan ibarətdir. Bunlardan irəli gələn məqsədlərə isə aşağıdakılar aiddir; istehsal həcmünün uzunmüddətli inflyasiyasız artımının təmin olunması; inflyasiyanın qarşısını almaqla, onun uzunmüddətli artımla bir araya sığan səviyyəsinə nail olunması; beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin sabit səviyyəsinin qorunub saxlanması; əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması
8. Dövlət maliyyəsinin təyinatından aydındır ki, maddi ehtiyatların əldə edilməsi və xərclənməsi dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri ilə birbaşa əlaqədardır. Büdcə xərcləri vasitəsilə dövlət istehsal sferası arasında pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsini idarə edir. Büdcə xərcləri iqtisadiyyatın və sosial proseslərin dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynayır.
9. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri olan büdcə siyasətinin səmərəliliyi büdcələrarası münasibətlərin səviyyəsindən, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasından, büdcə vəsaitlərinin formalaşdırılması üzrə hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin düzgün bölüşdürülməsindən və

büdcə prosesinin idarə edilməsinin keyfiyyət parametrlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

10. Maliyyə nəzarətinin obyektı tək cə pul vəsaitləri deyildir. Bu həmçinin material, əmək, təbii resurslardan, bir sözlə ölkənin milli sərvətlərindən necə istifadə olunmasına nəzarətdir. Bu nəzarət dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin marağının qorunmasına xidmət edir. O iqtisadi subyektlərin, hüquqi və fiziki şəxslərin dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə aparılan maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyinə nəzarətdir.

11. Maliyyənin qarşısında qoyulan məsələlərin düzgün həlli üçün maliyyə ehtiyatlarının və onu təşkil edən elementlərin mahiyyətinə, məqsəd və istifadə edilmə mexanizminə sistemli yanaşma tələb olunur. Respublikamızda şəffaf büdcə sisteminin yaradılması üçün səmərəli fəaliyyət göstərən büdcə orqanlarına malik olan xarici dövlətlərin təcrübəsinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir maliyyə siyasətinə elmi yanaşma onun iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğunluğunun əsas şərtidir.

12. Fikrimizcə, perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərinin aşağıdakılardan ibarət olması məqsədəuyğun olardı; maliyyə ehtiyatlarının faktiki həcmi ilə qanunvericiliklə təyin edilmiş dövlət öhdəliklərinin həcmi arasında olan nisbətə saxlanılması; büdcə xərclərinin böyük hissəsinin, xüsusilə də büdcə təşkilatlarının maliyələşdirilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması; büdcə sisteminin həlqələri arasında xərc səlahiyyətlərinin və digər mənbələrin dəqiq sərhədlərinin olması; büdcənin xarici iqtisadi konyukturadan asılılığına diqqətin artırılması; büdcə planlaşdırılmasının qısamüddətli olması və onun ortamüddətli iqtisadi siyasətin vəzifələri ilə uyğunsuzluğunun olmaması. Bu problemlərin həlli üçün müvafiq qurumların bütün potensial imkanlarının səfərbər edilməsi məqsədə uyğundur.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlan Hüseynov. "Maliyyə" ali məktəblər üçün dərslik, 2007
2. Ələkbərov Ə.Ə. "Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri" AMEA nın xəbərləri, hümanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 2006 1 nolu
3. "Maliyyə". Dərs vəsaiti. M.X.Həsənlinin redaktəsi ilə, Bakı 2006
4. Qurbanova T.T. "Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Audit", 2006

5. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı 2005
6. Əliyev R., Novruzov N. "İnvestisiyanın maliyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi" Bakı 2003
7. Dünyamalı Vəliyev "Azərbaycanın global iqtisadiyyata inteqrasiyası" Bakı 2008
8. Ələkbərov Ə.Ə. "Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu" Bakı 2005
9. Həsənlı M.X. "İqtisadi inteqrasiya şəraitində perspektiv maliyyə-büdcə siyasətinin əsasə istiqamətləri, Audit" 2006
10. İ.Ə. Mehdiyev, V.M. Şirəliyev, N.N. Məmmədova "Daşınmaz əmlakın iqtisadiyyatı" – ali məktəblər üçün dərslik Bakı 2007
11. Abbas ov A.H. "Qiymətli kağızlar bazarının formalaşması və inkişaf perspektivləri" Bakı 2005
12. Mehdi yev İ.Ə., Məmmədova L.A., Qasimov Q.Ə. "Daşınmaz əmlakın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi" Bakı 2011
13. Azərb aycanın statistik göstəriciləri 2011. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsi. Bakı 2011